

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2019-2020

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Κωνσταντίνας Τραστέλη του Νικολάου
A.M.: 7340011119026

**Ο διορισμός του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως
πρωθυπουργού το 1955 και ο εξαναγκασμός του σε
παραίτηση το 1963**

Επιβλέπων

Καθηγητής Σπυρίδων Βλαχόπουλος

Λοιπά Μέλη Τριμελούς Επιτροπής

Επίκουρη Καθηγήτρια Βασιλική Χρήστου

Επίκουρος Καθηγητής Νικόλαος Παπασπύρου

Αθήνα, Νοέμβριος 2020

Copyright © [Τραστέλη Κωνσταντίνα, 30-11-2020]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες.....	σελ.4
Εισαγωγή.....	σελ.5
Α' Μέρος –Τα πολιτικά δρώμενα της περιόδου 1955-1963.....	σελ.6
1. Το εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της περιόδου 1955-1963 και το φαινόμενο του αντικομμουνισμού στην ελληνική μετεμφυλιακή πολιτική σκηνή.....	σελ.6
2.Οι προσανατολισμοί της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής την περίοδο 1955-1963.....	σελ.15
Β' Μέρος -Δια του Στέμματος « η στέψη » εκ του Στέμματος και « η διάξευξη ».....	σελ.19
1 .Ο θεσμικός ρόλος του Στέμματος κατά την περίοδο 1950-1963.....	σελ.19
I. Η θέση του Στέμματος στην μετεμφυλιακή πολιτική ζωή	σελ.19
II. Στέμμα και Σύνταγμα του 1952.....	σελ.20
2.Η ανάθεση της εντολής για τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Κωνσταντίνο Καραμανλή.....	σελ.24
I. Ο διορισμός του Καραμανλή κατά την συνταγματική τάξη.....	σελ.24
II.Οι αντιδράσεις των κομμάτων και του τύπου απέναντι στην βασιλική παρέμβαση.....	σελ.27
III.Οι εξουσίες του ανώτατου άρχοντα κατά την κοινοβουλευτική παράδοση.....	σελ.31
3.Η παρεμβατική πολιτική του Στέμματος και η ανατροπή της κυβέρνησης του Κ.Καραμανλή.....	σελ.34
I.Η απομάκρυνση του Στέμματος από την πολιτική ζωή μετά το 1955.....	σελ.34
II.Η επανεμφάνιση των παρεμβατικών ενεργειών του Στέμματος στις αρχές της δεκαετίας του 1960.....	σελ.35
III.Ο εξαναγκασμός σε παραίτηση του Κ.Καραμανλή μετά την διαφωνία του με το Στέμμα.....	σελ.36
IV.Η πρόταση της συνταγματικής αναθεώρησης ως η πραγματική αιτία της απομάκρυνσης του Καραμανλή.....	σελ.40
V. Οι συνεχείς θεσμικές παραβιάσεις του Στέμματος και η οριστική αποχώρηση του Καραμανλή από την Ελλάδα.....	σελ.43
Συμπεράσματα.....	σελ.46
Βιβλιογραφία.....	σελ.48
Διαδικτυακές Πηγές.....	σελ.51

Συντομογραφίες

βλ: βλέπε

ΓΕΕΘΑ : Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας

ΔΚΕΛ : Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού

ΕΑΜ : Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΔΑ : Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

ΕΚ : Ένωση Κέντρου

ΕΟΚ : Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΕΠΕΚ : Εθνική Προοδευτική Ένωσης Κέντρου

ΕΡΕ : Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσης

ΕΣ : Ελληνικός Συναγερμός

ΚΚΕ : Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

ΚΥΠ : Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών

NATO : North Atlantic Treaty Organization

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ο.π. : όπου παραπάνω

Εισαγωγή

Ο τρόπος με τον οποίο ανήλθε στην εξουσία ο Κωνσταντίνος Καραμανλής το 1955 , αλλά και αυτός με τον οποίο αποχώρησε από αυτήν το 1963, καταδεικνύει το πώς λειτουργούσε στην χώρα μας το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης και συγχρόνως την θέση του τότε αρχηγού του κράτους μέσα στο πλαίσιο του Συντάγματος του 1952. Η αντιδημοκρατική και αντικοινοβουλευτική παρέμβαση του Στέμματος στα πολιτικά πράγματα κατά την διάρκεια της οκταετίας αυτής αντικατοπτρίζει τα θεσμικά προβλήματα της μετεμφυλιακής εποχής, προβλήματα τα οποία επιλύθηκαν πολλά χρόνια αργότερα και επηρέασαν την διαμόρφωση του μεταπολιτευτικού Συντάγματος. Παράλληλα, η οκταετία σηματοδοτεί καίρια μία πολύ σημαντική περίοδο της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής και συνταγματικής ιστορίας, καθώς εμπλέκει το ιδιόμορφο μετεμφυλιακό θεσμικό πλαίσιο της εποχής, τον ρόλο του Στέμματος στην μετεμφυλιακή πολιτική ζωή και τις κρίσιμες εξελίξεις τόσο στο εγχώριο όσο και στο διεθνές πολιτικό σκηνικό.

Σ' αυτά τα πλαίσια, η παρούσα μελέτη εκκινεί από την παρουσίαση των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων της περιόδου 1955-1963 και ειδικότερα των εκλογικών αναμετρήσεων που έλαβαν χώρα στο χρονικό αυτό πλαίσιο, της ήδη υπάρχουσας από το 1954, κλιμακούμενης το 1955 και τερματιζόμενης το 1956 πολιτικής κρίσης, καθώς και του φαινομένου του αντικομμουνισμού και της λειτουργίας του μέσα σε αυτό το πολιτικό σκηνικό. Στην συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά δύο σημαντικά γεγονότα της εν λόγω περιόδου στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Ειδικότερα, γίνεται αναφορά κατά πρώτον στο ζήτημα του Κυπριακού και στην λύση που δόθηκε με την σύναψη των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και κατά δεύτερον στην σύναψη της συμφωνίας σύνδεσης Ελλάδας- ΕΟΚ, που αποτέλεσε το πρώτο βήμα στην πορεία της Ελλάδας για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Ακολουθεί το ειδικό μέρος της εν λόγω εργασίας, το οποίο αποπειράται να προσεγγίσει τον ρόλο του αρχηγού του κράτους στο μετεμφυλιακό πολιτικό σκηνικό. Αναλυτικότερα, εξετάζονται οι συνταγματικές διαστάσεις της παρεμβατικής πολιτικής του Στέμματος σε σχέση με τα όρια των εξουσιών του όπως αυτά προσδιορίζονταν από το μετεμφυλιακό συνταγματικό κείμενο και την κοινοβουλευτική παράδοση. Τέλος, στα συμπεράσματα συγκεφαλαιώνονται τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη.

Α' Μέρος –Τα πολιτικά δρώμενα της περιόδου 1955-1963

1. Το εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της περιόδου 1955-1963 και το φαινόμενο του αντικομμουνισμού στην ελληνική μετεμφυλιακή πολιτική σκηνή

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 το ελληνικό κράτος, βγαίνοντας από τον εμφύλιο πόλεμο σε πλήρη κατάπτωση, βρισκόταν σε εντατικές προσπάθειες ανασυγκρότησης. Οι νικητές, δεν ήθελαν μόνο να επικρατήσουν αλλά να συντρίψουν ολοσχερώς τους αντιπάλους, Έλληνες κομμουνιστές και εν γένει αριστερούς πολίτες. Δημιουργήθηκε έτσι μια ιδιόμορφη έννομη τάξη, όπου ίσχυαν παράλληλα το Σύνταγμα και μια σειρά άλλων κανόνων που ήταν αντίθετοι προς το Σύνταγμα και ονομάστηκαν «παρασύνταγμα»¹. Το «παρασύνταγμα» αποτέλεσε το θεμέλιο για θεσμικές παρεκτροπές και παραβιάσεις ατομικών δικαιωμάτων των πολιτικών αντιπάλων με χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα την εκτόπιση με πράξεις διοικητικών επιτροπών, χωρίς χρονικούς περιορισμούς και χωρίς την παρεμβολή δικαστικού οργάνου^{2 3}. Η αντικομμουνιστική καθεστωτική άμυνα, ως φαινόμενο που εμφανίστηκε στην Ελλάδα κατά την μεταπολεμική εποχή επηρέασε και την εξέλιξη των φιλελεύθερων «αστικών» πολιτικών δυνάμεων, που χαρακτηρίζονταν από δύο βασικά στοιχεία : το στοιχείο της μεταρρύθμισης και το στοιχείο του αντικομμουνιστικού αισθήματος. Η ανάγκη για μεταρρύθμιση αλλά πολύ περισσότερο η ανάγκη για ασφάλεια εσωτερική και εξωτερική, ήταν δύο απαραίτητες προϋποθέσεις για την διεκδίκηση της εξουσίας από κάθε πολιτική δύναμη της μετεμφυλιακής εποχής⁴.

¹Ορθώς η δημοκρατία υπό το Σύνταγμα του 1952 χαρακτηρίστηκε «καχεκτική». Βλ. . Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η Έκδοση. Εκδόσεις Λιβάνη, 2016, σελ.277.

²Σπύρος Βλαχόπουλος, Το δίκαιο της ανάγκης τότε και σήμερα. Η έννομη τάξη απέναντι στις πολιτειακές και οικονομικές κρίσεις, σε: Το Δίκαιο της ανάγκης και η διάσταση της νομολογίας Συμβουλίου της Επικρατείας και Αρείου Πάγου, (επιμ. Α. Ι. Μεταξά), Εκδ. Ευρασία, 2017, σελ.26.

³Η εφαρμογή του «παρασυντάγματος» δεν περιοριζόταν μόνο στους ηττημένους του Εμφυλίου, δηλαδή, τους κομμουνιστές, αλλά επεκτεινόταν και σε μια ευρύτατη κατηγορία πολιτών των οποίων η πολιτική εν γένει ιδεολογία και δράση σταθμιζόμενη βάσει γεγονότων έστω και παρωχημένων, μαρτυρούσε παντελή έλλειψη αφοσίωσης στα εθνικά ιδεώδη ώστε να δικαιολογείται κατά κάποιο βαθμό η μείωση της εμπιστοσύνης του κράτους προς αυτούς. Οι τελευταίοι μαζί με τους οπαδούς του ΚΚΕ συγκροτούσαν την κατηγορία των λεγόμενων «μη εθνικοφρόνων». Αναλυτικότερα βλ. Γιάννης Ζ. Δρόσος, , Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Εκδότης: Σάκκουλας, 1996, σελ.373-392.

⁴Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967 : Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού, Γρηγόρης Φαράκος:, Διαδρομές στην ιστορία, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, 2011 σελ.157-177.

Σ' αυτό το πλαίσιο, από τον φθινόπωρο του 1954, πέντε χρόνια μετά την λήξη του εμφυλίου πολέμου, η χώρα εισήλθε σε μία περίοδο πολιτικής αναταραχής, η οποία τερματίστηκε με τις επόμενες εκλογές τον Φεβρουάριο του 1956. Την απαρχή της πολιτικής κρίσης σηματοδότησε η αποχώρηση από το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού – που κυριαρχούσε στην πολιτική σκηνή από το 1952– του Σπύρου Μαρκεζίνη, επικεφαλής ομάδας βουλευτών⁵. Έχοντας χάσει ένα από τα κύρια επιτελικά στελέχη της η κυβέρνηση υπέστη ένα ακόμη σοβαρότερο πλήγμα με την απόρριψη της προσφυγής της Ελλάδας για το Κυπριακό στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, το οποίο είχε αποκτήσει μεγάλη σημασία για την κοινή γνώμη. Η κρίση κορυφώθηκε με τον θάνατο του Παπάγου, λόγω πολύμηνης ασθένειάς του, που έθεσε επί τάπητος το σοβαρό πρόβλημα της διαδοχής του. Στον αγώνα της διαδοχής αυτής ενεπλάκησαν κυρίως ο Κανελλόπουλος και Στεφανόπουλος, με τον τελευταίο γρήγορα να υπερτερεί του πρώτου. Όμως η αποτυχία του στον χειρισμό του Κυπριακού έθεσε και αυτόν εκτός της κούρσας διαδοχής. Το αποτέλεσμα στις αρχές Οκτωβρίου του 1955, με τον θάνατο του Παπάγου, ήταν ότι από τους πιθανούς διεκδικητές της πρωθυπουργίας, όλοι είτε γιατί έχουν φύγει από την κούρσα διαδοχής είτε γιατί έχουν πληγεί, ο Ελληνικός Συναγερμός να βρίσκεται σε δυσλειτουργία, όπως και η κυβέρνηση που ήταν ακέφαλη. Η αντιπολίτευση αδυνατούσε να παράσχει εναλλακτική κυβερνητική λύση λόγω της πολύ περιορισμένης κοινοβουλευτικής της δύναμης αλλά και της εικόνας αποσύνθεσης που η ίδια παρουσίαζε⁶.

Υπήρχε έτσι κίνδυνος κατάρρευσης του πολιτικού σκηνικού. Όπως επισημαίνεται, ο φόβος ενός μεγάλου μέρους του αστικού πολιτικού κόσμου για πιθανή ανάκαμψη των αριστερών πολιτικών δυνάμεων, λόγω της κατάρρευσης του πολιτικού σκηνικού και ο κίνδυνος αναχαίτισης της πορείας προς την οικονομική ανάπτυξη λόγω της κυβερνητικής αστάθειας, καθιστούσε σαφές ότι η γενικευμένη αυτή πολιτική αναταραχή, γινόταν αντιληπτή στο σύνολο σχεδόν του αστικού πολιτικού κόσμου, ως κρίση του συστήματος και όχι ως απλή κυβερνητική αλλαγή⁷.

Με την αίσθηση της επερχόμενης κρίσης ο βασιλιάς χρησιμοποίησε την διακριτική ευχέρεια που θεωρούσε ότι είχε στο ζήτημα του διορισμού πρωθυπουργού και αναγκάστηκε να πάρει την τολμηρή πρωτοβουλία να διορίσει τον Καραμανλή στην πρωθυπουργία, πριν από την ανάδειξη

⁵Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956., Εκδόσεις Πατάκη, 2001, σελ.66. 81.

⁶Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.310.

⁷Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.110,284.

του αρχηγού του κυβερνώντος κόμματος, εκτιμώντας ότι θα μπορούσε να αποτρέψει την συνολική κρίση του συστήματος(και πράγματι απέτρεψε)^{8 9}.

Ο Καραμανλής ως νέος αρχηγός του Ελληνικού Συναγερμού μετά την ανάθεση σ' αυτόν της εντολής σχηματισμού κυβέρνησης από τον βασιλιά Παύλο, για να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες για «ευνοιοκρατία» αλλά και να μπορέσει παράλληλα να εφαρμόσει απρόσκοπτα συγκεκριμένο δικό του πρόγραμμα, προέβη μετά από τρεις μήνες στην ίδρυση νέου κόμματος που αποτελούνταν κυρίως από στελέχη του ΕΣ και στελέχη του κόμματος των Φιλελευθέρων¹⁰. Η ονομασία του κόμματος (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) εξέφραζε τους σκοπούς της νέας πολιτικής κινήσεως. Με την λέξη «εθνική» εκφράστηκε η αντίθεση στον κομμουνισμό, με την λέξη «ριζοσπαστική» οι προοδευτικές τάσεις της κινήσεως και με την λέξη «ένωσις» η πρόθεση να συσπειρωθούν όλα τα προοδευτικά στοιχεία, ανεξάρτητα από την προγενέστερη κομματική τοποθέτηση τους¹¹. Με αυτό το κόμμα κέρδισε τις εκλογές του 1956¹², που έγιναν με το λεγόμενο τριφασικό εκλογικό σύστημα¹³. Οι εκλογές του 1956 αποτέλεσαν το οριστικό τέλος της πολιτικής κρίσης καθώς έδωσαν στον νέο πρωθυπουργό, για πρώτη φορά, αληθινά δεσπίζουσα θέση στο πολιτικό σκηνικό¹⁴.

⁸⁸Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.36,283,284,301.

⁹Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Καραμανλής έμεινε εκτός του αγώνα διαδοχής και κατάφερε να διατηρηθεί άφθαρτος και στα μάτια της κοινής γνώμης και στα μάτια των ηγετικών στελεχών και των βουλευτών του Ελληνικού Συναγερμού. Βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.222.

¹⁰Σε μεταγενέστερο σημείωμα του ο Καραμανλής αναφερόμενος στην απόφαση του για την ίδρυση της Ε.Ρ.Ε. και στην ανάγκη «τερματισμού της δραματικής πολιτικής περιόδου, η οποία άνοιξε με τον διχασμό του 1915» τόνισε μεταξύ άλλων τα εξής : « Απέφυγα να δεχθώ την συνεργασία των διαφόρων ηγετών της αντιβενιζελικής παρατάξεως, και διότι ήθελα να καταστήσω συνείδησιν το γεγονός ότι η νέα κίνησις ουδεμίαν σχέσιν έχει με το παρελθόν, αλλά και διότι η διατήρησις μίας περιορισμένης Δεξιάς θα επέτρεπε εις το κόμμα μου να καταλάβη τον χώρον εκείνον, ο οποίος ανήκε εις ένα νέον και προοδευτικόν πολιτικόν κίνημα». Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, σελ.382.

¹¹Κ.Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, Η γένεση ενός ηγέτη-Η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, «Η Καθημερινή», Αθήνα 2005, σελ.337.

¹²Είναι οι πρώτες βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα που ψήφισαν και οι γυναίκες.

¹³Σχετικά με το εκλογικό σύστημα που εφαρμόστηκε στις εκλογές του 1956 βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/766579/oi-ekloges-toy-1956/>

¹⁴Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.249. Μάλιστα κατά τον ίδιο τον συγγραφέα «η άνοδος του Κ.Καραμανλή στην εξουσία δεν ήταν ένα μεμονωμένο πολιτικό γεγονός αλλά υπήρξε η επίλυση μίας ευρύτερης πολιτικής κρίσης, η οποία σηματοδότησε την μετάβαση της χώρας από την πρώτη στη δεύτερη μετεμφυλιακή εποχή».

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στις εκλογές του 1956 τα αστικά κόμματα δέχθηκαν για πρώτη φορά να συμμαχήσουν με την Ε.Δ.Α. Μάλιστα η Ε.Ρ.Ε. κατήγγειλε ως «νέον ΕΑΜ» την εκλογική αυτή σύμπραξη, υπό την ηγεσία του Γ.Παπανδρέου, του Κέντρου, της παλαιάς δεξιάς (δηλαδή του Λαϊκού Κόμματος υπό τον Κ.Τσαλδάρη) και της ΕΔΑ¹⁵. Η ίδια ακριβώς φράση είχε χρησιμοποιηθεί πριν ένα χρόνο στις δημοτικές εκλογές από τον Γ. Παπανδρέου για να καταγγεληθεί η υποστήριξη από ομάδα στελεχών του κόμματος των Φιλελευθέρων κοινών υποψηφίων της Ε.Δ.Α., του ΔΚΕΛ, της ΕΠΕΚ¹⁶. Ωστόσο, το Κέντρο έσπευσε να τονίσει ότι η συνεργασία με την Ε.Δ.Α. έγινε αναγκαστικά εξαιτίας του εκλογικού νόμου και ότι η Ε.Δ.Α. δεν θα συμμετείχε σε ενδεχόμενο σχηματισμό κυβέρνησης μετά τις εκλογές, γεγονός που καθιστούσε σαφές ότι επρόκειτο για έναν συνασπισμό με ευκαιριακό χαρακτήρα που στόχο είχε την εξυπηρέτηση των συμφερόντων όλων των συμμετεχόντων κομμάτων, τα οποία θα αποκτούσαν ξανά την αυτονομία τους αμέσως μετά τις εκλογές¹⁷. Ο αποκλεισμός, έτσι, της Αριστεράς από την εξουσία εμφανίστηκε ως προτεραιότητα και στην περίπτωση εκείνης της εκλογικής συμμαχίας¹⁸.

Μία από τις πρώτες αποφάσεις του νέου πρωθυπουργού ήταν η αναστολή όλων των εκτελέσεων που είχαν επιβληθεί για κομμουνιστική δράση και η σταδιακή απελευθέρωση των χιλιάδων πολιτικών κρατουμένων και εξορίστων, με στόχο την αποκατάσταση της λαϊκής σύμπνοιας και την εξομάλυνση της εσωτερικής κατάστασης. Αμνήστευσε επίσης τους καταδικασθέντες για κατασκοπεία στην πολύκροτη δίκη των Αεροπόρων¹⁹. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Ράλλη, υπουργό, τότε Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων στην κυβέρνηση Καραμανλή (1956–1958), «Ο Καραμανλής επήρε μέτρα λήθης, διότι ήθελε να δημιουργήσει κλίμα ηρεμίας στον τόπο. Κατήργησε την θανατική ποινή, τους αεροπόρους τους αμνήστευσε, μείωσε όσους ήταν σε εξορία. Τρίτο μέτρο σημαντικό για την δημιουργία του κλίματος αυτού ήταν ότι στις ηγετικές θέσεις της Δικαιοσύνης, του στρατού, της εθνικής τράπεζας έβαλε επικεφαλής πρόσωπα που δεν ήταν του κόμματος του».

Την τάση χαλάρωσης των εκτάκτων μέτρων ανέκοψε το εκλογικό αποτέλεσμα του Μαΐου 1958. Οι εκλογές του Μαΐου του 1958 ήταν απόρροια της κρίσης που ξέσπασε Μάρτιο του 1958 μετά την αποχώρηση από την Ε.Ρ.Ε. 15 βουλευτών, λόγω διαφωνίας με το προτεινόμενο εκλογικό

¹⁵Ε.Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, ο.π.,σελ.166.

¹⁶Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.78 και264.

¹⁷Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.261-262.

¹⁸Ε.Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, ο.π., σελ.166.

¹⁹<https://www.sansimera.gr/articles/353>

σύστημα, με συνέπεια την απώλεια της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Παρότι στο μεταξύ η τελευταία ανακτήθηκε, ο Καραμανλής ζήτησε την διάλυση της βουλής και την διενέργεια εκλογών. Οι βουλευτικές εκλογές της 11ης Μαΐου 1958 διεξήχθησαν από την υπηρεσιακή κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Γεωργακόπουλου και έγιναν με νέο εκλογικό νόμο που κατέθεσε η μεταβατική αυτή κυβέρνηση και προέβλεπε σύστημα ενισχυμένης αναλογικής. Ο εκλογικός αυτός νόμος ήταν το αποτέλεσμα της συμφωνίας των δύο μεγάλων κομμάτων της εποχής, της ΕΡΕ και του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο νόμος αυτός προέβλεπε ότι το πρώτο κόμμα θα έπαιρνε μία πριμοδότηση η οποία θα αύξανε την κοινοβουλευτική του δύναμη έναντι του τρίτου κόμματος, το οποίο θα αποδυναμωνόταν. Το σκεπτικό του νόμου ήταν να εμποδίσει αφενός τη δημιουργία ενός συνασπισμού ανάλογου με αυτόν του 1956 και αφετέρου να περιθωριοποιήσει την ΕΔΑ, που ατυχώς εκτιμήθηκε ότι θα καταλάμβανε την τρίτη θέση²⁰. Το εκλογικό αποτέλεσμα, όμως, με την ανάδειξη της Ε.Δ.Α. στην θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης «προεκάλεσεν εις την κοινήν γνώμην ένα μούδιασμα και ανησυχίες δια το μέλλον», όπως σημείωσε ο ίδιος ο Καραμανλής²¹.

Όπως σημειώθηκε, το 1958 αποτέλεσε «έτος καμπή» για το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων της χώρας²². Για την ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή το 1958 ταυτίστηκε με την πρώτη εσωκομματική σύγκρουση του πρωθυπουργού με κορυφαίους υπουργούς, που τον είχαν στηρίξει καθ' όλο το διάστημα που είχε μεσολαβήσει από το 1955 και εξής. Παράλληλα, για το Κόμμα Φιλελευθέρων, οι συνεχείς τριβές μεταξύ των δύο ηγετών της παράταξης, Σοφοκλή Βενιζέλου και Γεωργίου Παπανδρέου αλλά και η έλλειψη οργανωμένου κομματικού μηχανισμού οδήγησε στην απομάκρυνση των ψηφοφόρων, ενώ η ήττα που υπέστη μετά τις εκλογές επηρέασε καθοριστικά την πορεία του Κέντρου γενικότερα. Συγχρόνως η Αριστερά εκμεταλλεύτηκε προς το συμφέρον της την απογοήτευση των ψηφοφόρων έναντι των δύο άλλων κομμάτων για την ακολουθούμενη πολιτική, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της στις εκλογές του Μαΐου του 1958²³.

Την άνοδο της Ε.Δ.Α. στις εκλογές του 1958 ακολούθησε μια περίοδος αντικομμουνιστικού παροξυσμού. Η βούληση της κυβέρνησης Καραμανλή για καταστολή της κομμουνιστικής

²⁰<https://www.kathimerini.gr/society/794942/oi-ekloges-toy-1958/>

²¹Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 3^{ος} Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης – Η Κύπρος ανεξάρτητη, Έκδοση “ Η Καθημερινή”, Αθήνα 2005, σελ.128.

²²Χρήστος Χρηστίδης, “Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62” – Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις, (επιμ. Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Γιάννης Σακκάς), Έκδοση: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015, σελ.149-156.

²³Χρήστος Χρηστίδης, “Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62”, ο.π., σελ. .149-156.

δραστηριότητας υλοποιήθηκε με μία σειρά από μέτρα όπως η συγκρότηση Ειδικής Επιτροπής εξ Υπουργών για να καθορίσει τα μέτρα αντιμετώπισης της «κομμουνιστικής δραστηριότητας» και «προπαγάνδας» και, με εντολή του Καραμανλή, η συγκρότηση Ειδικής Συμβουλευτικής Επιτροπής υπό την Υπηρεσία Ειδικών Μελετών της ΚΥΠ, για να βοηθήσει την Ειδική Επιτροπή, ασχολούμενη με οργανωτικά θέματα. Παράλληλα, ο συντονισμός της αντικομμουνιστικής δράσης ανατέθηκε στον υφυπουργό Εσωτερικών Ευάγγελο Καλατζή (άλλοτε υπουργό του Ιωάννη Μεταξά), με πρωτοβουλία του οποίου ιδρύθηκε η Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφαλείας (ΓΔΕΑ) με ενεργό ρόλο στην καταπολέμηση του κομμουνισμού. Συγχρόνως, η ΕΔΑ τέθηκε σε ένα είδος πολιτικής «καραντίνας», καθώς ο πρωθυπουργός και τα κυβερνητικά στελέχη συστηματικά απέφευγαν τις επαφές με εκπροσώπους της²⁴. Επιπλέον, ο αριθμός των εκτοπιζομένων αριστερών, που μετά τον θάνατο του Παπάγου είχε αρχίσει να μειώνεται, εκτοξεύτηκε και πάλι στα επίπεδα του 1955, ενώ πολλαπλασιάστηκαν οι συλλήψεις κομμουνιστών και οι παραπομπές τους στα στρατοδικεία για «κατασκοπεία», με βάση τον μεταξικό αναγκαστικό νόμο 375/1936²⁵. Αυτή ήταν, επομένως, μία περίοδος αναζωπύρωσης των ανασφαλειών του πολιτικού συστήματος έναντι των προθέσεων και των δυνατοτήτων της κομμουνιστικής Αριστεράς²⁶.

Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1958 ήταν μία έκπληξη όχι μόνο για το ελληνικό πολιτικό σύστημα αλλά και για τις Ηνωμένες Πολιτείες, που πίεζαν προς την κατεύθυνση της συγκρότησης ενός ενιαίου Κεντρικού πολιτικού σχηματισμού²⁷. Στόχος ήταν η δημιουργία μίας, όπως θα λέγαμε στην γλώσσα της εποχής, «εθνικόφρονος» αντιπολίτευσης²⁸. Έτσι, ξεκίνησαν οι πολιτικές ζυμώσεις για ενοποίηση του κεντρικού χώρου.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1961 ιδρύθηκε η Ένωση Κέντρου, που διοικούνταν από οκταμελή επιτροπή της οποίας πρόεδρος ανέλαβε ο Γεώργιος Παπανδρέου. Μόλις την επομένη του σχηματισμού

²⁴Ιωάννης Δ. Στεφανίδης - «Η Δημοκρατία δυσχερής:» Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «αντικομμουνιστικού αγώνος» 1958-1961, Περιοδικό ΜΝΗΜΩΝ, ΤΕΥΧΟΣ 29 (2008), σελ.206.

²⁵Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Ο Κ. Γ. Καραμανλής και η Αριστερά την κρίσιμη οκταετία 1955-63, στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα», Σβολόπουλος, Μπότσιου, Χατζηβασιλείου (επιμ.), Τεύχος Α', σελ.126.

²⁶Ε.Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967 : Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού, ο.π., σελ.174.

²⁷Χρήστος Χρηστίδης, «Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62», ο.π., σελ.156.

²⁸« Την συγκρότηση μονοκομματικών κυβερνήσεων, την ανάπτυξη ενός δικομματισμού με εναλλαγή στην εξουσία δύο «εθνικών κομμάτων» ελλείπει σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, κυβερνητική σταθερότητα, συμπαγή κόμματα και, ισχυρούς ηγέτες απαιτούσε η εποχή κατά τον Καραμανλή». Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/794942/oi-ekloges-toy-1958/>

της Ε.Κ., ο Καραμανλής προκήρυξε τις επόμενες εκλογές. Τις διεξήγαγε η υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Στρατηγό Κ.Δόβα, αρχηγό του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά και τις κέρδισε η Ε.Ρ.Ε. Τα αποτελέσματα των εκλογών καταγγέλθηκαν από την ηγεσία της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΑ, ενώ αποτέλεσαν την αφετηρία του ανένδοτου αγώνα που κήρυξε η ηγεσία της Ένωσης Κέντρου²⁹. Αποκαλύφθηκε η εκπόνηση του «Σχεδίου Περικλής» του ΓΕΕΘΑ το καλοκαίρι του 1961³⁰, το οποίο περιελάμβανε άμεση παρέμβαση του στρατού και της αστυνομίας στα τότε πολιτικά πράγματα της χώρας με σκοπό τον περιορισμό του ποσοστού της ΕΔΑ. Σύμφωνα με τον ιστορικό Χρήστο Χρηστίδη, το ζήτημα που σχετιζόταν με τη συζήτηση περί της ύπαρξης του «σχεδίου Περικλής» ήταν αν ήταν απαραίτητο προκειμένου η ΕΡΕ να διασφαλίσει κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η απάντηση κατά τον ίδιο είναι αρνητική, ωστόσο δεν αναιρεί την διαπίστωση ότι σε πολλές περιπτώσεις ασκήθηκε σωματική και ψυχολογική βία σε πολίτες και στρατευμένους, προκειμένου να περιοριστούν τα εκλογικά ποσοστά της Αριστεράς. Από γεγονός, όμως, της άσκησης πίεσης από συγκεκριμένες ομάδες, που είχαν την δυνατότητα να το κάνουν δεν προκύπτει οπωσδήποτε η ύπαρξη ενός κεντρικού σχεδιασμού³¹.

Από την άλλη πλευρά, ο Καραμανλής, προσανατολιζόμενος στην διεξαγωγή νέων εκλογών για να ξεφύγει από την φθορά του ανένδοτου, έλαβε μία σειρά από μέτρα προς άμβλυνση της αντικομμουνιστικής θεσμικής τάξης που είχε κληροδοτήσει ο εμφύλιος. Στις 12 Ιουνίου του 1962 κηρύχθηκε τυπικά η λήξη της «ανταρσίας» (δηλ. του εμφυλίου) που αποτέλεσε το έρεισμα της συνέχισης των παρασυνταγματικών μέτρων μετά το τέλος του εμφυλίου. Μειώθηκε

²⁹Όπως επισημαίνει στο σημείο αυτό ο Χρ.Χρηστίδης «Για την ηγεσία της Ένωσης Κέντρου ο Ανένδοτος ήταν μια αντιπολιτευτική στρατηγική ενός κόμματος που αποσκοπεί στην ανάληψη της εξουσίας. Η ανάγκη, όμως, διατήρησης των ισορροπιών με φορείς όπως τα Ανάκτορα, που θα μπορούσαν να παρέμβουν υπέρ μιας λύσης που θα ωφελούσε πολιτικά το Κέντρο, το οδήγησε πολλές φορές σε παραχωρήσεις έναντι θεσμών και σε ένδειξη υποχωρητικότητας έναντι παρεμβατικών πρακτικών. Για τα στελέχη της Ένωσης Κέντρου, η απομάκρυνση της κυβέρνησης Καραμανλή από την εξουσία έδειχνε μονόδρομος και, στο πλαίσιο αυτό, η ηγεσία της αξιωματικής αντιπολίτευσης εκμεταλλεύθηκε την κρίση στις σχέσεις πρωθυπουργού – Ανακτόρων». Το αποτέλεσμα, όμως, ήταν ότι «με τη σκληρή του αντιπολιτευτική τακτική το Κέντρο είχε απελευθερώσει δυνάμεις που τελικά στράφηκαν εναντίον του, παγιδεύοντας το ίδιο και τη χώρα σε έναν νέο κύκλο έντασης». Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/846073/o-anendotos-agonas/>

³⁰Το σχέδιο καταγγέλθηκε δημοσίως στη Βουλή από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, στις 23 Φεβρουαρίου 1965.

³¹<https://www.kathimerini.gr/society/843697/oi-ekloges-tis-29is-oktovrioy-1961/> και Χρ.Χρηστίδης, Ανένδοτος αγώνας, Η Ένωση Κέντρου ενώπιον της ρήξης 1961-1963, Εκδότης: Επίκεντρο, 2018, σελ.25.

αριθμητικά ο αριθμός των εξορίστων και έκλεισε το στρατόπεδο του Αγίου Ευστρατίου³². Στο πλαίσιο αυτό και με στόχο να ελεγχθεί η κατάσταση που είχε εντωμεταξύ δημιουργηθεί με την αυτονόμηση παρακρατικών ομάδων που διέθεταν προσβάσεις στην επιχειρησιακή δομή των σωμάτων ασφαλείας³³, κατατέθηκε στην βουλή στις 21 Φεβρουαρίου του 1963 πρόταση αναθεώρησης των μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος του 1952. Η μεταρρυθμιστική αυτή πρόταση που απέβλεπε στον εκσυγχρονισμό του πολιτικού και πολιτειακού συστήματος του κράτους και την προσαρμογή του στα ευρωπαϊκά θεσμικά πρότυπα απορρίφθηκε τόσο από την Ε.Δ.Α. όσο και από την Ε.Κ, ενώ ένα απρόσμενο οδυνηρό γεγονός προκάλεσε μία πολιτική κρίση άνευ προηγουμένου. Η δολοφονία³⁴ του βουλευτή της Ε.Δ.Α. Γρηγόρη Λαμπράκη από παρακρατική ομάδα προκάλεσε ανυπολόγιστη φθορά στην κυβέρνηση, ενώ φάνηκε να δικαιώνει τον ανέκδοτο κατά τους παρακράτους κλονίζοντας παράλληλα και την γενική εντύπωση ότι ο Καραμανλής ήλεγχε τον ζωτικό τομέα της ασφάλειας³⁵.

Στο σημείο αυτό είναι φανερό ότι οι αντοχές του πολιτικού συστήματος είχαν εξαντληθεί, ενώ μια σειρά από πολιτικές επιδιώξεις φάνηκαν και πάλι να επικρατούν. Οι προσωπικές επιθέσεις από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, που προέτρεπαν το Στέμμα να αυξήσει την παρεμβατικότητα του προκειμένου να ανατρέψει την κυβέρνηση, η αμφισβήτηση του πρωθυπουργού και των επιλογών του από κορυφαία στελέχη της κυβέρνησης και, το σημαντικότερο, η ανοικτή πλέον ρήξη του Καραμανλή με το Στέμμα για ζητήματα που άπτονταν της αρμοδιότητας της κυβέρνησης, οδήγησαν τελικά στην πρόωρη παραίτηση της κυβέρνησης³⁶ στις 11 Ιουνίου 1963.

Ακολούθησαν οι εκλογές τις 3^{ης} Νοεμβρίου 1963, τις οποίες διεξήγαγε η υπηρεσιακή κυβέρνηση Στ.Μαυρομιχάλη, προέδρου του Αρείου Πάγου. Προκειμένου να εξασφαλίσει το αδιάβλητο των εκλογών, αλλά και για να δημιουργήσει κλίμα που να αποτρέπει την επικράτηση του

³²Κ. Ε.Μπότσιου, Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον «ανέκδοτο αγώνα», στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα», ο.π., σελ.149.

³³Ε.Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967 : Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού, ο.π., σελ.176.

³⁴Για το γεγονός βλ.ενδεικτικά <https://www.sansimera.gr/biographies/164> και <https://www.mixanitouxronou.gr/i-dolofonia-tou-grigori-lampraki-apo-to-parakratos-i-enorki-ekrinan-oti-i-dolofoni-me-to-trikiklo-den-enirgis-an-apo-tapina-etia-sto-telos-diochthikan-akomi-ke-i-sinigori-poli/>

³⁵Κ. Ε.Μπότσιου, Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον «ανέκδοτο αγώνα», στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα», ο.π., σελ.151.

³⁶<https://www.kathimerini.gr/society/852935/i-dolofonia-toy-grigori-lampraki/>

Καραμανλή³⁷, η κυβέρνηση αντικατέστησε προσωρινά τους διορισμένους από την κυβέρνηση Νομάρχες με εισαγγελείς, αντικατέστησε τους αρχηγούς των Σωμάτων Ασφαλείας και προχώρησε στον πλήρη αφοπλισμό των Ταγμάτων Εθνοφυλακής. Τα αποτελέσματα των εκλογών ανέδειξαν πρώτο κόμμα την Ένωση Κέντρου τερματίζοντας έτσι την μακρά, ενδεκαετή, κυριαρχία της συντηρητικής παράταξης³⁸.

Με βάση τα παραπάνω παρατηρούμε ότι τα πολιτικά δεδομένα που χαρακτηρίζουν την περίοδο 1955-1963 είναι η ύπαρξη πολιτικών δυνάμεων που διαπνέονταν από στοιχεία, όπως το αντικομμουνιστικό αίσθημα, η αναγκαιότητα για μεταρρύθμιση, η ασφάλεια, εσωτερική και εξωτερική, στοιχεία απαραίτητα και επιθυμητά για το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, του οποίου οι πολιτικές προτιμήσεις είχαν επηρεαστεί από τα βαθύτατα τραύματα που άφησε πίσω του ο αιματηρός εμφύλιος πόλεμος.

Σε θεσμικό επίπεδο, παρά την μη κατάργηση των εκτάκτων μέτρων που είχαν θεσπιστεί από τις κυβερνήσεις του 1948 μέχρι το 1951 και εξακολουθούσαν να διατηρούνται σε ισχύ, δεν υιοθετήθηκαν καινούργια μέτρα αλλά αντίθετα υπήρξε σημαντικός περιορισμός της εφαρμογής τους. Με εξαίρεση την περίοδο 1958-1961 όπου αναβίωσε η αντικομμουνιστική εκστρατεία και σημειώθηκε αύξηση του αριθμού των εκτοπισθέντων με στόχο την μείωση του ποσοστού της Ε.Δ.Α. στις επόμενες εκλογές, καθ' όλη την υπόλοιπη διάρκεια της πρωθυπουργικής θητείας του Καραμανλή ελήφθησαν μέτρα λήθης με κυριότερα τον τερματισμό της εκτέλεσης των κομμουνιστών και την μείωση των πολιτικά κρατουμένων. Η προσπάθεια για την αντιμετώπιση τόσο μετεμφυλιακού θεσμικού πλαισίου όσο και της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί από την έξαρση του αντικομμουνιστικού αγώνα με την δράση παρακρατικών οργανώσεων στα σώματα ασφαλείας αλλά και τον παρεμβατισμό των Ανακτόρων, μέσω του εγχειρήματος της συνταγματικής αναθεώρησης, απέτυχε χάρη στην στήριξη που έλαβε το Στέμμα από το Κέντρο και την Αριστερά. Το μεταρρυθμιστικό έργο της κυβέρνησης νοθεύτηκε από τις αντιδράσεις των πολιτικών αντιπάλων, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι τον φόβο της κοινής γνώμης έναντι της «κομμουνιστικής απειλής» και επιθυμώντας την εξυπηρέτηση δικών τους πολιτικών σκοπιμοτήτων ανέκοψαν την συνταγματική αναμόρφωση της ελληνικής πολιτειακής τάξης, γεγονός μοιραίο για το δημοκρατικό πολίτευμα, όπως αποδεικνύουν τα γεγονότα που επακολούθησαν.

³⁷ Βλ. Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.281.

³⁸ <https://www.kathimerini.gr/society/856203/oi-ekloges-tis-3is-noemvrioy-1963/>

2.Οι προσανατολισμοί της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής την περίοδο 1955-1963

Ένα πρώτο σημαντικό διεθνές πολιτικό ζήτημα, με το οποίο ήρθε αντιμέτωπη η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή κατά την διάρκεια της οκταετίας, ήταν το Κυπριακό. Ο αγώνας του Κυπριακού Ελληνισμού ξεκίνησε παράλληλα με τον αγώνα των υπόλοιπων υπόδουλων τμημάτων του Ελληνισμού και είχε σαν στόχο την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι Κύπριοι ήλπιζαν ότι θα είχαν και εκείνοι την ίδια μοίρα που είχαν και τα άλλα υπόδουλα τμήματα του Ελληνισμού όπως η Επτανήσος, η Κρήτη, η Δωδεκάνησος και τα υπόλοιπα τμήματα της Ελλάδας. Όμως οι διεθνείς συγκυρίες, τα συμφέροντα της εποχής ήταν τέτοια που δεν επέτρεψαν την πραγματοποίηση αυτού του εθνικού στόχου. Τελικά ο συμβιβασμός ήταν αυτός που βρέθηκε στην Ζυρίχη και στο Λονδίνο με τις συμφωνίες Ζυρίχης- και Λονδίνου που υπογράφηκαν τον Φεβρουάριο του 1959 μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Ελλάδας, Τουρκίας, ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής κοινότητας. Με τις συμφωνίες αυτές τερματίστηκε η βρετανική κυριαρχία επί της Κύπρου και ιδρύθηκε ανεξάρτητο Κυπριακό κράτος με εγγυήτριες δυνάμεις την Ελλάδα, την Τουρκία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Τόσο η ένωση όσο και η διχοτόμηση απαγορεύονταν στο διηνεκές. Μέσω της «Συνθήκης Εγγυήσεως», Βρετανία, Ελλάδα και Τουρκία εγγυώντο την ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα και το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, η οποία επίσης θα ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Συνθήκη³⁹. Συμφωνήθηκαν επίσης οι βασικές διατάξεις του Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σύμφωνα με αυτές, το νεοσύστατο κράτος αποκτούσε προεδρικό πολίτευμα με Ελληνοκύπριο πρόεδρο και Τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο, εκλεγμένους από την ελληνική και την τουρκική κοινότητα αντίστοιχα, με θητεία πέντε ετών.

Οι συμφωνίες αυτές προκάλεσαν την αντίδραση των κομμάτων της αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, που τις έκριναν ως μη βιώσιμες, τις αποδοκίμασαν και θεώρησαν ότι έπρεπε να ανατραπούν. Μάλιστα, ενώ ο πρωθυπουργός αγόρευε, υποβλήθηκαν δύο προτάσεις δυσπιστίας από τα κόμματα της αντιπολίτευσης κατά της Κυβέρνησης με αντικείμενο τη διαχείριση του Κυπριακού ζητήματος⁴⁰. Κατά την συζήτηση επί των προτάσεων δυσπιστίας, ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Σ.Βενιζέλος δήλωσε ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων «δεν θεωρεί τας συμφωνίες του Λονδίνου και της Ζυρίχης ως δεσμεύουσας το έθνος και ότι, ανερχόμενος εις την αρχήν, θα εργασθή δια την μετατροπήν (τους)». Ο Η.Τσιριμώκος, εκπρόσωπος της Δημοκρατικής Ένωσης χαρακτήρισε την υπογραφή των συμφωνιών ως ήττα της Ελλάδος και ως πηγή μελλοντικών

³⁹<https://www.kathimerini.gr/society/807463/oi-symfonies-zyrichis-kai-londinoy/>

⁴⁰Η πρώτη υποβλήθηκε από εκπροσώπους των κομμάτων Φιλελευθέρων, Προοδευτικών, Δημοκρατικής Ενώσεως και Λαϊκού Κοινωνικού και η δεύτερη από τους βουλευτές της ΕΔΑ.

δυσχερειών, εφόσον, κατά την άποψη του δεν οδηγούν σε οριστική λύση του Κυπριακού ζητήματος», ενώ ο Η.Ηλιού υποστήριξε ότι «η Κύπρος δεν κατέστη ούτε δημοκρατία, ούτε ανεξάρτητος». Ο Γ.Παπανδρέου διαφοροποίησε την θέση του από τους υπόλοιπους αγορητές της αντιπολίτευσης. Στο ερώτημα «αν η ανεξάρτητος Δημοκρατία της Κύπρου είναι πράγματι ανεξάρτητος και πράγματι δημοκρατία» απάντησε : «Από του βήματος της βουλής υπεστηρίχθησαν και οι δύο ακραίοι απόψεις: το ακριβές είναι ότι είναι περιορισμένη δημοκρατία». Παρότι εξέφρασε την δυσπιστία του προς την Κυβέρνηση «δια την γενικήν διαχείρισιν του Κυπριακού», υποστήριξε ότι οι συμφωνίες «και οποιαί υπεγράφησαν από την ηγεσίαν του κυπριακού λαού και ήρχισαν εφαρμοζόμεναι, δεν είναι δυνατόν, δεν είναι εθνικώς συμφέρον, να ακυρωθούν» · με την ακύρωση των συμφωνιών όχι μόνο δεν θα επιτευχθεί βελτίωση, αλλά και «θα οδηγηθώμεν εις την άβυσσον». Κατά την ψηφοφορία που επακολούθησε, πήραν θέση υπέρ των προτάσεων μομφής 118 και εναντίον 170 βουλευτές ⁴¹.

Ενδιαφέρουσα μάλιστα είναι η τοποθέτηση ενός από τους μετέπειτα Προέδρους της Κυπριακής Δημοκρατίας, του Γιώργου Βασιλείου (3^{ος} κατά σειρά την περίοδο 1988 – 1993) σε σχέση την πολιτική που ακολούθησε ο Καραμανλής στο ζήτημα του Κυπριακού. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε συνέντευξη του «Όταν έγιναν οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου πολλοί θεώρησαν ότι ήταν προδοσία διότι σήμαινε το τέλος της Ένωσης. Σήμερα οι ίδιοι που τότε πολεμούσαν την ιδέα της «προδοσίας» θέλουν να πάμε πίσω στις συμφωνίες αυτές. Ο Καραμανλής πίστευε πάντα ότι εφόσον δεν μπορείς να επιβάλεις με το έτσι θέλω την θέληση σου, οφείλεις να κάνεις συμβιβασμούς, φτάνει να εξυπηρετείς τα βασικά συμφέροντα του έθνους. Υποστήριζε το εφικτό και όχι το ευκαταίο. Και αυτό ήταν η ουσία της πολιτικής του Καραμανλή, τόσο στο θέμα του Κυπριακού ως προς τις θέσεις και τις απόψεις που εξέφρασε όσο και ως προς την όλη ανάπτυξη και εξέλιξη της Ελλάδας».

Ένα ακόμη σημαντικό γεγονός που έλαβε χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής ήταν η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ). Είχε ήδη προηγηθεί η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το 1952 και η ελληνοαμερικανική συμφωνία του Οκτωβρίου 1953⁴², χάρη στις οποίες η Ελλάδα είχε πετύχει μια σχετική έστω ασφάλεια⁴³.

⁴¹Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 3^{ος}, ο.π., σελ.418-420.

⁴²Η ελληνοαμερικανική συμφωνία του 1953 επέτρεπε την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στα ελληνικά εδάφη. Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/493855/i-symfonia-gia-tis-vaseis-stin-ellada/>

⁴³Ε. Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956, ο.π., σελ.286.

Η συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την Ε.Ο.Κ. αποτέλεσε την επίτευξη ενός στρατηγικού στόχου του ριζοσπαστικού ρεύματος του ελληνικού φιλελευθερισμού, σημαντικότερος εκφραστής του οποίου στη μεταπολεμική εποχή υπήρξε ο Κ.Καραμανλής. Η άνοδος του τελευταίου στην εξουσία το φθινόπωρο του 1955 ήταν καθοριστική για την αποκρυστάλλωση του (προϋπάρχοντος) ευρωπαϊκού προσανατολισμού της Ελλάδας, ο οποίος πλέον πέρασε «από το επίπεδο μιας θεωρητικής αποδοχής της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο επίπεδο της πρακτικής εφαρμογής της»⁴⁴. Παρά την ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας, η ελληνική κυβέρνηση αναγνώριζε ότι δεν είχε επιτευχθεί το απαραίτητο επίπεδο ανάπτυξης, το οποίο θα επέτρεπε την ένταξη στην ΕΟΚ και επέλεξε την οδό της σύνδεσης με σκοπό την αξιοποίηση αυτής της σχέσης προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων⁴⁵.

Σύμφωνα με τον ακαδημαϊκό Κωνσταντίνο Σβολόπουλο «Η απόφαση για την οργανική ένταξη της Ελλάδας στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αποτέλεσε την απόρροια τόσο της αποτίμησης των θετικών συνεπειών -πολιτικών και οικονομικών- για το μέλλον του έθνους όσο και της σταθερής προσήλωσης του Καραμανλή στην ιδέα της ενωμένης Ευρώπης... Πέρα από ένα πρώτο «άνοιγμα» στο πολιτικό πεδίο, αναζήτησε και την επίλυση καίριων οικονομικών προβλημάτων, όπως η προσέλκυση επενδύσεων από το εξωτερικό και η αντιμετώπιση των συνεπειών από την περικοπή της αμερικανικής βοήθειας, με το επιχείρημα ότι η Ελλάδα ήταν ήδη σε θέση να αναλάβει μόνη το βάρος των αμυντικών της δαπανών»⁴⁶. Εκτός από την εξομοίωση με ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα, η Ελλάδα με το κοινοτικό αυτό εγχείρημα συγχρόνως τασσόταν χωρίς ενδοιασμούς υπέρ των θεμελιωδών πολιτικών αρχών του φιλελευθερισμού, όπως αυτός εκφραζόταν μέσα από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία⁴⁷.

Ο ίδιος ο Καραμανλής σε μεταγενέστερο σημείωμα του με τίτλο « Η εξωτερική πολιτική κατά την διάρκεια της οκταετίας» αναλύοντας τις στρατηγικές στοχεύσεις της κυβέρνησης σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. υπογράμμισε ότι ο λόγος για τον οποίο με επιμονή επεδίωξε να εντάξει την Ελλάδα στην υπό διαμόρφωση Ενωμένη Ευρώπη ήταν για την

⁴⁴Κλάψης, Αντώνης, «Φιλελευθερισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ένας διαχρονικός στρατηγικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1930-1979», Περιοδικό Φιλελεύθερη Έμφαση, Τριμηνιαία επιθεώρηση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Τεύχος 53 (2014), σελ.58.

⁴⁵Κλάψης, Αντώνης, «Φιλελευθερισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ένας διαχρονικός στρατηγικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1930-1979», ο.π., σελ.58.

⁴⁶Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Η οκταετία 1955-1963, Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ 1960-1965, 7 ΗΜΕΡΕΣ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ΑΘΗΝΑ 1999.

⁴⁷Κλάψης, Αντώνης, «Φιλελευθερισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ένας διαχρονικός στρατηγικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1930-1979», ο.π., σελ.59.

προώθηση της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και κυρίως για την κατοχύρωση της εξωτερικής ασφάλειας της χώρας. Ως «Πολιτεία της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας» η Ελλάδα θα απαλλασσόταν από το «άγχος» ενός τοπικού πολέμου λόγω της κρίσιμης γεωπολιτικής της θέσης και «θα κατοχύρωνε την ανεξαρτησία της, αφού κανένας δεν θα μπορούσε να την προσβάλλει χωρίς να προκαλέσει πόλεμο ευρωπαϊκό...»⁴⁸.

Η Ελλάδα στις 8 Ιουνίου 1959 υπέβαλε αίτηση για σύνδεση με την ΕΟΚ επικαλούμενη το άρθρο 238 της Συνθήκης της Ρώμης, το οποίο προέβλεπε τη σύνδεση μεμονωμένων κρατών, ενώσεων κρατών ή διεθνούς οργανισμού με την Κοινότητα. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τον Ιούνιο του 1959 και κατέληξαν μετά από πολλούς μήνες στην Συμφωνία Σύνδεσης που υπογράφηκε στις 9 Ιουλίου του 1961. Η Ελλάδα κατέστη το πρώτο από τα μεμονωμένα κράτη που συνδέθηκε ως μέλος με την ΕΟΚ.

Τέλος, η Ελλάδα με την προοπτική της πλήρους ένταξης, έπρεπε να προβεί σε μία ευρεία θεσμική και οικονομική προσαρμογή μεταρρυθμίζοντας θεσμούς που ήταν ασυμβίβαστοι με την τότε εποχή και δεν επέτρεπαν την προσαρμογή της χώρας στα ευρωπαϊκά δεδομένα⁴⁹. Όπως εύστοχα σημειώθηκε, «Με τη Σύνδεση η Ελλάδα δεσμευόταν σε φιλόδοξο αναπτυξιακό υπόδειγμα, συμβατό με τις προτεραιότητες των ανεπτυγμένων οικονομιών της Ευρώπης. Δεν επρόκειτο για οικονομικό βήμα, αλλά για πολιτικό άλμα»^{50 51}.

⁴⁸Κ.Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 4^{ος}, Η Γέννηση της Ευρωπαϊκής Επιλογής, Εκδοτική Αθηνών και Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», Αθήνα 1992, σελ.73-74.

⁴⁹Η Συμφωνία Σύνδεσης προέβλεπε ρητά ότι, εφόσον η Ελλάδα θα είναι σε θέση να αναλάβει πλήρως τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), «τα συμβαλλόμενα μέρη θα εξετάσουν τη δυνατότητα προσχώρησης της Ελλάδας στην Κοινότητα» (άρθρο 72 ΣυνθΕΟΚ). Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/840425/i-syndesi-tis-elladas-me-tin-eok/>

⁵⁰<https://www.kathimerini.gr/society/820322/i-apofasi-gia-syndesi-me-tin-eok/>

⁵¹ Βλ. και Κ. Ε.Μπότσιου, Οι ΗΠΑ και η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, 1958-1961, στο “Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62” – Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις, ο.π., σελ. 109-125.

Β' Μέρος -Δια του Στέμματος « η στέψη » εκ του Στέμματος και « η διάξευξη »

1 .Ο θεσμικός ρόλος του Στέμματος κατά την περίοδο 1950-1963

I. Η θέση του Στέμματος στην μετεμφυλιακή πολιτική ζωή

Στην αφετηρία της δεκαετίας του '50 το Στέμμα ως ένας από τους παράγοντες του ελληνικού πολιτεύματος παρουσιάζει πρωτεύοντα ρόλο σε πολιτικό επίπεδο. Η πραγματικότητα της εποχής, μίας εποχής ανασυγκρότησης για το ελληνικό κράτος, με έντονα τα σημάδια του πρόσφατου παρελθόντος, τα οποία οι ασταθείς κεντρικές κυβερνήσεις της περιόδου 1950-1952 δεν μπόρεσαν να σβήσουν, εξασφάλιζε στο Στέμμα ρόλο αναβαθμισμένο. Αρχηγοί κομμάτων και βουλευτές ανοιχτά αποδέχονταν και επεδίωκαν την βασιλική διαιτησία για την επίλυση των διαφορών τους ή την ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας, με σκοπό, ειδικά στα πρώτα χρόνια μετά τον εμφύλιο την προστασία της συνταγματικής νομιμότητας⁵². Μάλιστα, την πλεονεκτική αυτή θέση του βασιλιά ενίσχυε το γεγονός ότι οι πολιτικοί του ευρύτερου αστικού χώρου τον θεωρούσαν ως βασικό παράγοντα αναχαίτισης της κομμουνιστικής απειλής⁵³. Χαρακτηριστική είναι η διεκδίκηση λόγου στο ζήτημα του εκλογικού νόμου το 1952 και η υποστήριξη από το Στέμμα της απλής αναλογικής έναντι του πλειοψηφικού συστήματος⁵⁴.

Μετά την άνοδο στην εξουσία των δύο ισχυρών κομματικών ηγετών, του Αλέξανδρου Παπάγου(1952) και του Κωνσταντίνου Καραμανλή(1955), η παρεμβατικότητα του Στέμματος περιορίστηκε σημαντικά μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1960⁵⁵. Στην περίοδο αυτή, το μόνο γεγονός που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις ως προς το αν ο βασιλιάς Παύλος είχε

⁵² Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60», στο 'Αλκης Ρήγος, Σεραφεΐμ Ι.Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.),Η «σύντομη» δεκαετία του '60: Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σελ.108.

⁵³Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018, σελ.249.

⁵⁴ Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας,, σελ.249.

⁵⁵ Κατά τον Ε.Χατζηβασιλείου, μετά την άνοδο του Παπάγου στην εξουσία, ήταν απόφαση του Παύλου να «αποσυρθεί» από ρόλους διαπλαστικούς στην πολιτική σκηνή, τους οποίους βρέθηκε εν πολλοίς αναγκασμένος να παίζει, έως το 1952. Από αρχειακά τεκμήρια προκύπτει η απόκρουση από την βασίλισσα Φρειδερίκη (η οποία ακολούθησε τις επιλογές του συζύγου της) της απαίτησης για παρέμβαση στο ζήτημα του εκλογικού νόμου από τους ηγέτες του Κέντρου, Γ. Παπανδρέου και Σ. Βενιζέλο, το 1957. Βλ. <https://www.kathimerini.gr/1063689/gallery/periodiko-k/reportaz/h-dynamikh-vasilissa> .

παραβιάσει το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος, ήταν η πρωθυπουργοποίηση του Κ.Καραμανλή το 1995. Η άνοδος του τελευταίου στην εξουσία χαράχθηκε από το άρθρο 31 του Συντάγματος του 1952 που όριζε ότι «ο βασιλεύς διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού». Η ρύθμιση αυτή αναδείκνυε την αναγνώριση στο Στέμμα σημαντικών αρμοδιοτήτων ως προς την λειτουργία του κοινοβουλευτισμού⁵⁶.

Τέλος, κατά την περίοδο 1961-1963 η απαίτηση του Στέμματος για ενεργό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις άρχισε εκ νέου να εντείνεται. Οι συνεχείς παρεμβάσεις του βασιλιά στην άσκηση της εξουσίας με ταυτόχρονη παρέκκλιση από τους συνταγματικούς και κοινοβουλευτικούς κανόνες, έφεραν τον ίδιο σε ρήξη με τον πρωθυπουργό Κ.Καραμανλή και εξώθησαν τον τελευταίο σε παραίτηση τον Ιούνιο του 1963, ενώ παράλληλα αποτέλεσαν σοβαρά παραπτώματα που έφθειραν τον βασιλικό θεσμό ανεπανόρθωτα.

Από τα παραπάνω παρατηρούμε ότι η περίοδος από το 1950 έως το 1963, χαρακτηρίστηκε από την – άλλοτε λιγότερο ή περισσότερο έντονη – παρουσία του Στέμματος στην πολιτική ζωή της χώρας. Μία παρουσία, όμως, για την οποία – όπως θα δούμε και πιο κάτω – δεν φέρει ευθύνη αποκλειστικά και μόνο ο εκάστοτε βασιλιάς, αφού η ίδια η Συντακτική Συνέλευση ήταν αυτή που υιοθέτησε τον συνταγματικό χάρτη της Ελλάδος και κατ' επέκταση ‘ ‘επέτρεψε’ και την ανάμειξη των ανακτόρων στην πολιτική.

II. Στέμμα και Σύνταγμα του 1952

Το Σύνταγμα του 1952 είναι σε μεγάλο βαθμό βασισμένο στα συνταγματικά κείμενα του 1864 και του 1911⁵⁷. Εκπονήθηκε από τη Βουλή του 1946, δηλαδή αυτή του εμφυλίου πολέμου, και εγκρίθηκε από τη δεύτερη μετεμφυλιακή Βουλή του 1951⁵⁸. Το βασικότερο μειονέκτημα του ήταν ότι δεν επεδίωκε μία ουσιαστική μεταρρύθμιση αδυνατώντας έτσι να προσαρμόσει την χώρα στα νέα δυτικά πρότυπα διακυβέρνησης⁵⁹. Διακήρυττε ξανά την αρχή της λαϊκής

⁵⁶ Μέσω της ρύθμισης αυτής ο θρόνος διεκδικούσε λόγο κατά την διαμόρφωση των εκλογικών συμμαχιών ή των εκλογικών νόμων με χαρακτηριστικά παραδείγματα την πίεση προς τον Σ.Βενιζέλο να συμμετάσχει μαζί με τον Γ. Παπανδρέου στην «Δημοκρατική Ένωση» στις εκλογές του 1956 αλλά και την διαμεσολάβηση ανάμεσα στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και την Ε.Ρ.Ε. το 1957-1958 για τον προσδιορισμό του εκλογικού συστήματος των επόμενων εκλογών. Βλ. σχετικά Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60», ο.π., σελ.107.

⁵⁷ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/482911/to-syntagma-toy-1952/>

⁵⁸ Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.215.

⁵⁹ Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.222,246.

κυριαρχίας, ενώ μια από τις βασικές καινοτομίες του ήταν η ρητή καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού σε καθεστώς βασιλευομένης δημοκρατίας (άρθρο 78)^{60 61}. Οι αρμοδιότητες του Ανώτατου Άρχοντα (του Βασιλέως) δεν διαφέρουν ουσιωδώς από εκείνες που αυτός είχε με το Σύνταγμα του 1911. Η εκτελεστική εξουσία «ανήκε» στον βασιλιά, την ασκούσαν, όμως, οι υπεύθυνοι υπουργοί, τους οποίους ο βασιλιάς διορίζε και έπαυε (άρθρα 27 και 31). Σύμφωνα με το άρθρο 29 «το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον...», ενώ κατά το άρθρο 30 του ίδιου Συντάγματος, «ουδεμία πράξις του Βασιλέως ισχύει ουδέ εκτελείται αν δεν φέρει την προσυπογραφή του αρμοδίου Υπουργού όστις δια μόνης της προσυπογραφής καθίσταται υπεύθυνος». Συνεπώς, το πρόσωπο του βασιλιά ήταν ανεύθυνο και απαραβίαστο, την ευθύνη είχε ο αρμόδιος Υπουργός και κατ' επέκταση η εκάστοτε Κυβέρνηση. Οι μοναρχικής προέλευσης διατάξεις αυτές υπήρχαν στο Σύνταγμα του 1844 και επαναδιατυπώθηκαν στο Σύνταγμα του 1864, ενώ μετά την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα το 1875 οι βασιλικές αυτές «προνομίες» ερμηνεύτηκαν υπό το πρίσμα μίας νέας πηγής κρατικής εξουσίας του «Έθνους» που ως νομικός όρος ταυτιζόταν με τον όρο «Λαός»⁶².

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μία παρένθεση για να τονιστεί το εξής : Παρότι το κοινοβουλευτικό σύστημα ως σύστημα διακυβέρνησης, στο οποίο η Κυβέρνηση εξαρτάται από την εμπιστοσύνη της Βουλής κατοχυρωνόταν ρητά στο άρθρο 78 του Συντάγματος του 1952, δεν υπάρχει *expressis verbis* αναφορά στην αρχή της δεδηλωμένης, ως ειδικότερης αρχής. Για να γίνει αυτό κατανοητό, θα πρέπει να διακριθεί η αρχή της δεδηλωμένης από την εξάρτηση της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής. Η διάκριση αυτή ωστόσο προϋποθέτει μια σαφή εικόνα του όλου κοινοβουλευτικού συστήματος.

Είναι απαραίτητο καταρχήν για να έχουμε μια καθαρή εικόνα του όλου εννοιολογικού κανονιστικού περιεχομένου του κοινοβουλευτικού συστήματος, να εντοπίσουμε και να διακρίνουμε όλες τις διαστάσεις του. Το ευρύτερο κοινοβουλευτικό σύστημα, ως σύστημα καθορισμού των σχέσεων κυβέρνησης και κοινοβουλίου, έχει τρεις διαστάσεις. Είναι καταρχήν εξάρτηση, που αφορά την ανάδειξη της κυβέρνησης στην εξουσία. Είναι επίσης εξάρτηση,

⁶⁰ Βλ. Σ 1952 άρθρ. 78 εδ.α' + β': «Η Κυβέρνησις πρέπει ν' απολαύη της εμπιστοσύνης της Βουλής. Οφείλει μόλις καταρτισθή και δύναται οποτεδήποτε άλλοτε να ζητήση ψήφον εμπιστοσύνης από την Βουλήν». Βλ. επίσης τις επόμενες ρυθμίσεις του ίδιου άρθρου.

⁶¹ Βλ. <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

⁶² Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση 1922-1974 - Όψεις Της Ελληνικής Εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1983,σελ.240.

αναφερόμενη στην διατήρηση της κυβέρνησης στην εξουσία με την εμπιστοσύνη της Βουλής. Είναι τέλος σχέση αναφερόμενη στον έλεγχο της κυβέρνησης από την Βουλή⁶³. Ιστορικά, οι τρεις αυτές διαστάσεις του κοινοβουλευτικού συστήματος εμφανίστηκαν με διαφορετική σειρά. Προηγήθηκε το υποτυπώδες κοινοβουλευτικό σύστημα ως σύστημα ελέγχου της κυβέρνησης(από το κοινοβούλιο(1844-1862) και εξελίχθηκε σε σύστημα διατήρησης της κυβέρνησης στην εξουσία με την εμπιστοσύνη του κοινοβουλίου (1862-1875). Το 1875, με την διακήρυξη της αρχής της δεδηλωμένης άρχισε η περίοδος της διαμόρφωσης του κοινοβουλευτικού συστήματος ως συστήματος ανάδειξης της κυβέρνησης, μία περίοδος που διήρκεσε μέχρι σήμερα⁶⁴.

Αρχή της δεδηλωμένης και κοινοβουλευτικό σύστημα δεν ταυτίζονται. Η αρχή της δεδηλωμένης δεν συμπίπτει με το κοινοβουλευτικό σύστημα στο σύνολο του, αλλά αποτελεί μερικότερη αρχή, αναφερόμενη σε συγκεκριμένη, μερικότερη διάσταση του, την ανάδειξη της κυβέρνησης⁶⁵. Η αρχή της δεδηλωμένης διακηρύχθηκε, το 1875, με τον περίφημο «λόγο του Θρόνου», τον συνταχθέντα από τον Πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη και εκφωνηθέντα ενώπιον της Βουλής από τον Βασιλέα Γεώργιο Α΄. Ο βασιλέας δεσμεύτηκε ενώπιον του Κοινοβουλίου ότι θα διόριζε στο εξής μόνο πρωθυπουργούς που θα απολάμβαναν την εμπιστοσύνη της Βουλής : «Απαιτών ως απαραίτητον προσόν των καλουμένων παρ'εμού εις την κυβέρνησιν του τόπου την δεδηλωμένην προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του έθνους, απεκδέχομαι ίνα η Βουλή καθιστά εφικτήν την ύπαρξιν του προσόντος τούτου ου άνευ αποβαίνει αδύνατος η εναρμόνιος λειτουργία του πολιτεύματος»⁶⁶. Μέχρι την καταγραφή της στο Σύνταγμα, η αρχή της δεδηλωμένης ίσχυσε ως συνθήκη του πολιτεύματος. Στο ερώτημα γιατί ως συνθήκη του πολιτεύματος και όχι ως έθιμο ο καθηγητής Φίλιππος Σπυρόπουλος επισημαίνει ότι «η απάντηση είναι ότι η αρχή της δεδηλωμένης παραβιάσθηκε κατ' επανάληψη. Η παράβαση συνθήκης του πολιτεύματος δεν επισύρει κυρώσεις, κατ' αντίθεση προς την παράβαση του εθίμου. Ήταν, λοιπόν, βολικό να χαρακτηρισθεί ως συνθήκη του πολιτεύματος χωρίς κυρώσεις παρά ως έθιμο με κυρώσεις, που λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν δεν μπορούσαν να επιβληθούν»^{67 68}.

⁶³Ανδρ. Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2011, σελ.540-541.

⁶⁴Ανδρ. Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.543, 552-553.

⁶⁵Ανδρ. Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.542.

⁶⁶Φ. Σπυρόπουλος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, 2018, σελ.63.

⁶⁷Φ. Σπυρόπουλος, Συνταγματικό Δίκαιο, ο.π., σελ.63.

⁶⁸Βλ. και . Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ. 184-185 όπου αναφέρεται ότι οι συνθήκες του πολιτεύματος διαφέρουν από την απλή πρακτική, διότι έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα. Το γεγονός, όμως, ότι οι

Όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί, στο Σύνταγμα του 1952 στο άρθρο 78 καθιερώθηκε ρητά το κοινοβουλευτικό σύστημα, η αρχή της διατήρησης. Ωστόσο δεν περιέχει *expressis verbis* ολοκληρωμένα την αρχή της δεδηλωμένης. Δεν περιέχει ρητά τον κανόνα «πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος που διαθέτει στην Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία». Ο κανόνας αυτός προκύπτει από τις κοινοβουλευτικές διατάξεις του Συντάγματος, οι οποίες ρητά πλέον καθιερώνουν το κοινοβουλευτικό σύστημα⁶⁹. Ρητή αναφορά στην ανάδειξη της κυβέρνησης γίνεται για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975, που περιέχει ρητές ρυθμίσεις για την αρχή της δεδηλωμένης στο άρθρο 37, που γίνονται πιο λεπτομερείς με την αναθεώρηση του 1986.

Τέλος, το ερώτημα, υπό το Σύνταγμα του 1952, ήταν, αν, υπό το πρίσμα της αρχής της δεδηλωμένης, η αρμοδιότητα του βασιλιά να διορίζει πρωθυπουργό που να έχει την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή αντίστροφα να μην ανακαλεί από την πρωθυπουργία τον αρχηγό κόμματος που διαθέτει την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, (αν) ήταν στην πραγματικότητα πολιτική μόνο υποχρέωση ή και νομική ώστε η παραβίαση της να συνιστά παραβίαση του Συντάγματος και να επισύρει κυρώσεις⁷⁰.

κυρώσεις που τις συνοδεύουν είναι πολιτικές και όχι νομικές δεν αναιρεί τον υποχρεωτικό τους χαρακτήρα. Η παραβίαση τους έχει ως συνέπεια μία πολιτική κρίση από δυσλειτουργία του πολιτεύματος.

⁶⁹ Ανδρ. Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.589.

⁷⁰ Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση, ό. π.,σελ.241.

2.Η ανάθεση της εντολής για τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Κωνσταντίνο Καραμανλή

I. Ο διορισμός του Καραμανλή κατά την συνταγματική τάξη

Το πρώτο χρονολογικά πολιτικό γεγονός που συνδέεται με την ορθή ή μη ερμηνεία και εφαρμογή του Συντάγματος του 1952, τόσο κατά το γράμμα όσο και κατά το πνεύμα του, και δημιουργεί συνταγματικό προβληματισμό, είναι η διαδοχή στην πρωθυπουργία το 1955.

Στις 5 Οκτωβρίου του 1955, ο βασιλιάς Παύλος Α΄, την επομένη του θανάτου του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου μετά από πολύμηνη βαριά ασθένεια, ανέθεσε την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης σε έναν από τους πιο επιτυχημένους Υπουργούς της κυβέρνησης Παπάγου, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, παρότι ο στρατάρχης είχε υποδείξει ως διάδοχο του τον αντιπρόεδρο του κόμματος Στ.Στεφανόπουλο. Ταυτόχρονα η εντολή περιελάμβανε και το δικαίωμα διάλυσης της βουλής, δικαίωμα που, όμως, δεν ασκήθηκε από τον Καραμανλή για λόγους μη άσκησης πίεσεως στους βουλευτές.

Η επιλογή αυτή του βασιλιά από ουσιαστικής απόψεως δεν αμφισβητήθηκε ως η καλύτερη πολιτική λύση σε μια στιγμή κρίσης και αβεβαιότητας για το μέλλον της χώρας. Από συνταγματικής απόψεως, όμως, τέθηκε το ερώτημα αν ο αρχηγός του κράτους υπερέβη τα όρια των συνταγματικών αρμοδιοτήτων του, διορίζοντας πρωθυπουργό, χωρίς πρώτα να περιμένει να συνέλθει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος της πλειοψηφίας, να αναδείξει αυτή τον επικρατέστερο και σ' αυτόν να δοθεί η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης⁷¹.

Η βασική άποψη που προτάθηκε κατά κύριο λόγο από συνταγματολόγους^{72 73} είναι ότι η κίνηση αυτή του βασιλιά συνιστά ανάμειξη στα *interna corporis* του κυβερνώντος κόμματος, ιδίως όταν

⁷¹Οι δυνατότητες του Παύλου ήταν πολύ μεγαλύτερες στην περίπτωση διορισμού νέου πρωθυπουργού, αφού εξέλιπε ο προηγούμενος πρόεδρος της κυβέρνησης σε αντίθεση με την περίπτωση της αναπλήρωσης υπάρχοντος πρωθυπουργού, που απολάμβανε της εμπιστοσύνης της Βουλής. Βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956*, ο.π., σελ.222.

⁷²Για εκτροπή από το Σύνταγμα έκανε λόγο ο Αναστασιάδης, ενώ κατά τον καθηγητή Παντελή πρόκειται για καθαρή επέμβαση στα εσωτερικά του Ελληνικού Συναγερμού, που όμως δεν αντιδρά, καθώς τότε φαίνεται φυσικό ο βασιλιάς να ορίζει τον αρχηγό του βασιλικού κόμματος. Για «σαφή και καθαρά παρεκτροπή» έκανε λόγο και ο Αλέξανδρος Βαμβέτσος. Βλ. σχετικά Γιώργος Αναστασιάδης, *Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991, σελ.120-121 και Βλ. Παντελή Α., *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, ο.π., σελ.279 και Ε.Χατζηβασιλείου, *Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας*, ο.π., υποσημ.9,σελ 254.

ο βασιλιάς δίνει στον διοριζόμενο πρωθυπουργό και την δυνατότητα διάλυσης⁷⁴ της βουλής, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα μια συσταλτική ερμηνεία της εξουσίας του βασιλιά να διορίζει και να παύει τους υπουργούς αυτού (άρθρο 31 Σ) υπό το πρίσμα της αρχής της δεδηλωμένης.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον καθηγητή Ν.Αλιβιζάτο, υπάρχει παρέμβαση εκ μέρους του βασιλιά σε μια καθαρά «κομματική» υπόθεση και το γεγονός της εκ των υστέρων εξασφάλισης ψήφου εμπιστοσύνης της βουλής δεν αναιρεί το ότι η επιλογή αυτή του βασιλιά συνιστούσε έμμεση και ταυτόχρονα αποφασιστική επιβολή, αφού μπροστά στο ενδεχόμενο διάλυσης της βουλής, η κοινοβουλευτική ομάδα του ΕΣ ενέκρινε απλώς το ήδη τετελεσμένο γεγονός⁷⁵. Κατά τον ίδιο συγγραφέα ο μεταπολεμικός συνταγματικός νομοθέτης, δεδομένου και του προηγούμενου των οδυνηρών εμπειριών της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας και ιδίως του εθνικού διχασμού, με την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης στο κείμενο του τυπικού Συντάγματος, θέλησε να διατυπώσει νομική υποχρέωση του βασιλιά να διορίζει πρωθυπουργό που να έχει την εμπιστοσύνη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και όχι μια απλή ευχή πολιτικού και μόνο περιεχομένου⁷⁶. Την θέση αυτή υιοθετούσε και ο Αριστόβουλος Μάνεσης, σύμφωνα με τον οποίο «κατά το ισχύον συνταγματικό δίκαιον οι Υπουργοί δεν διορίζονται ούτε παύονται «ελευθέρως» υπό του Βασιλέως οι δε «κλείστοι περιορισμοί» εν τη ασκήσει της αρμοδιότητος ταύτης του ανωτάτου άρχοντος αποτελούν ήδη νομικούς και όχι απλούς πολιτικούς κανόνες. Επομένως κατά το ισχύον δίκαιον θα ήτο οξύτατα αντισυνταγματική η τυχόν παύσις ή, του θ'όπερ το αυτό, εξαναγκασμός προς παραίτησιν – κυβερνήσεως απολαουούσης της εμπιστοσύνης της Βουλής συνεπεία οιωνδήποτε λόγων σκοπιμότητος ή ειδικότερον συνεπεία διαφωνίας του Βασιλέως προς την πολιτικήν της»⁷⁷.

⁷³Σύμφωνα με τον Στέφανο Ι. Κουτσομπίνα «Αν και δεν υπάρχει ευθεία παραβίαση του γράμματος του Συντάγματος, η κίνηση αυτή του Παύλου (ο οποίος δεν περιμένει την απόφαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος του Ελληνικού Συναγερμού) μπορεί να θεωρηθεί ως παρέμβαση του Ανωτάτου Άρχοντα στα εσωτερικά ενός πολιτικού κόμματος, ιδίως όταν ο Βασιλεύς εξοπλίζει τον διοριζόμενο πρωθυπουργό και με το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής. Είναι αληθές ότι υπό το Σύνταγμα του 1952 τα πολιτικά κόμματα δεν έχουν ρητά αναγνωρισμένη συνταγματική κατοχύρωση. Σε μια πολυκομματική κοινοβουλευτική δημοκρατία, όμως, οι παρεμβάσεις του Αρχηγού του Κράτους στην εσωτερική λειτουργία των κομμάτων είναι, από συνταγματική άποψη, τουλάχιστον σαθρές στη βάση τους». Βλ.σχετικά, Στέφανος Ι. Κουτσομπίνας, *Μεταπολεμική Βασιλευόμενη Δημοκρατία (1944–1967)*, Έκθεση Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2004, σελ.150.

⁷⁴Η εκχώρηση του δικαιώματος διάλυσης της βουλής σε έναν πολιτικό που πρόκειται να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης ενισχύει τις δυνατότητες του για εκβιασμό και έτσι του εξασφαλίζει πιο εύκολα ψήφο εμπιστοσύνης.

⁷⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση*, ό. π., σελ.244-245.

⁷⁶ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση*, ό. π., σελ.250-251.

⁷⁷Αρ. Μάνεσης, *Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος II*, κεφ. Β', Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 455.

Όπως συμπληρώνει ο Ευάγγελος Βενιζέλος, «ο τρόπος με τον οποίο ανήλθε στον πρωθυπουργικό θώκο ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο κατήλθε από τον ίδιο θώκο, είναι ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πώς λειτουργούσε ο τότε αρχηγός του κράτους μέσα στο πλαίσιο του Συντάγματος του 1952». Σύμφωνα με τον Βενιζέλο, η διατύπωση των κανόνων του Συντάγματος του 1952 που ρύθμιζαν τον διορισμό και την παύση του Πρωθυπουργού και της Κυβέρνησης ήταν ελλειπτική. Με άλλες λέξεις, υπήρχε γραμματικό κενό στον κρίσιμο αυτό θεσμό, που αφορούσε τον διορισμό του Πρωθυπουργού.. Παρότι οι τότε επιστημονικές απόψεις αγωνίστηκαν να πείσουν πως το άρθρο 31 του Συντάγματος του 1952 δεν ερμηνεύεται γραμματικά, αλλά υπό το πρίσμα της δημοκρατικής αρχής και της κοινοβουλευτικής αρχής, της αρχής της εξάρτησης της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής, δηλαδή μέσα στο πνεύμα των οργανωτικών βάσεων του πολιτεύματος, ωστόσο δεν μπόρεσαν να αντικρούσουν «σχεδιασμένους και στοχευμένους πολιτικούς χειρισμούς». Διευκρινίζει ακόμη ότι η εφαρμογή της κοινοβουλευτικής αρχής, δηλαδή της εξάρτησης της Κυβέρνησης από την εμπιστοσύνη της Βουλής, στην φάση του διορισμού του Πρωθυπουργού δεν θεωρήθηκε καθόλου αυτονόητη την εποχή εκείνη, καθώς προβλεπόταν ρητά από το Σύνταγμα του 1952, μόνον για τη φάση που ακολουθεί τον διορισμό του Πρωθυπουργού και των Υπουργών, δηλαδή, κατά την εμφάνισή της ενώπιον της Βουλής. Και ναι μεν ο τότε βασιλιάς στηριζόταν στο γράμμα του Συντάγματος, αυτό, όμως, απείχε κατά πολύ από την ιστορική και λογικοσυστηματική ερμηνεία των σχετικών διατάξεων, «δηλαδή από το πλήρες κανονιστικό περιεχόμενο μιας συνταγματικής διάταξης». Επομένως, ορθώς, κατά τον ίδιο, σήμερα οι τότε «λακωνικές» διατάξεις του Συντάγματος του 1952 που ρύθμιζαν την διαδικασία διορισμού της Κυβέρνησης έχουν αντικατασταθεί από τις αντίστοιχες «πληθωρικές» διατάξεις του Συντάγματος του 1975/ 1986/ 2001/ 2008 που ρυθμίζουν πλέον ρητά την υποχρέωση του αρχηγού του κράτους να καλεί στην Κυβέρνηση και να αναθέτει την εντολή σχηματισμού της στον αρχηγό της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας ή πάντως στο πρόσωπο που διαθέτει εκ των προτέρων την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής. Μπορεί, λοιπόν, ο κανόνας της αρχής της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα του 1952 να προέκυπτε από τις κοινοβουλευτικές διατάξεις, οι οποίες ρητά καθιέρωναν το κοινοβουλευτικό σύστημα, όμως «τίποτε δεν μπορεί να αναπληρώσει πλήρως τη γραπτή διατύπωση» με την «απόλυτη πλέον συνταγματική τυποποίηση της αρχής της δεδηλωμένης»⁷⁸.

⁷⁸<https://www.evenizelos.gr/speeches/conferences-events/77-conferencespeech2008/318-2009-04-01-10-51-16.html>

Το ίδιο ισχύει και ως προς την παύση της κυβέρνησης με την έννοια της απαλλαγής του Πρωθυπουργού και της Κυβέρνησης από τα καθήκοντά της. Από την πρώτη αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975(1986) η παύση της κυβέρνησης δεν αποτελεί πλέον αρμοδιότητα διακριτικής ευχέρειας του Αρχηγού του Κράτους. Η σχετική

Επιπλέον, το επιχείρημα όσων υποστήριζαν ότι ο βασιλιάς μπορούσε να υποδείξει τον αρχηγό του κόμματος της πλειοψηφίας λόγω του ότι υπάρχει και το προηγούμενο του διορισμού στην πρωθυπουργία του Ηνωμένου Βασιλείου του S.Baldwin το 1923, και του H.Macmillan το 1957, που τους καθιέρωνε και ως αρχηγούς του βρετανικού Συντηρητικού Κόμματος, δεν ευσταθεί. Ο λόγος είναι ότι το πολίτευμα της Βρετανίας ήταν τυπικά συνταγματική μοναρχία σε αντίθεση με το ελληνικό πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας, που στηρίζονταν τυπικά στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, κατά την οποία ο βασιλιάς δεν είχε άλλες αρμοδιότητες από εκείνες που προέβλεπαν περιοριστικά το Σύνταγμα και οι νόμοι. Έτσι τα ελληνικά ζητήματα δεν θα μπορούσαν να διευθετηθούν με βάση την αγγλική συνταγματική ιστορία⁷⁹.

Περαιτέρω, την άποψη του συνταγματολόγου Αλέξανδρου Σβώλου ότι επειδή η Βουλή του 1952 προερχόταν από μια προσωπική νίκη του Παπάγου και ο τελευταίος είχε αποβιώσει, η ‘πλειοψηφία’ αυτή δεν είχε την αρμοδιότητα να αναδείξει άλλη κυβέρνηση και επομένως έπρεπε να γίνουν εκλογές, αμφισβητεί ο ιστορικός Ευάνθης Χατζηβασιλείου, υποστηρίζοντας ότι η θέση αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή καθώς «στην περίπτωση αυτή ο διορισμός όχι μόνο του Καραμανλή αλλά και όποιου άλλου -π.χ. του Στ.Στεφανόπουλου- θα συνιστούσε εκτροπή⁸⁰.

Τέλος, η βασιλική παρέμβαση στο εσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος θεωρήθηκε ότι καλύφθηκε εκ των υστέρων από το αποτέλεσμα των εκλογών. Μία τέτοια, όμως, ερμηνεία συγχέει δύο γεγονότα με απόσταση τεσσάρων μηνών, καθώς στις εκλογές οι πολίτες δεν αποφάσισαν για την συγκεκριμένη ενέργεια του στέμματος ούτε η λαϊκή νομιμοποίηση αποτελεί κριτήριο συνταγματικότητας των πράξεων των οργάνων του κράτους⁸¹.

II.Οι αντιδράσεις των κομμάτων και του τύπου απέναντι στην βασιλική παρέμβαση

Σε πολιτικό επίπεδο η πρωθυπουργοποίηση του Καραμανλή προκάλεσε αντιφατικές αντιδράσεις. Όσον αφορά τους δύο αντιπροέδρους, ο μεν Κανελλόπουλος έκρινε πως ο

αρμοδιότητα ανήκει στη Βουλή. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει την Κυβέρνηση από τα καθήκοντά της, μόνο αν αποδοκιμασθεί από την Βουλή ή αν παραιτηθεί.

⁷⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση, ό. π., σελ.248.

⁸⁰ Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.254-255.

⁸¹ Χ.Κουρουνδής, Συνταγματικός εκσυγχρονισμός και Αριστερά. Η «βαθεία» τομή του 1963 και η επίδρασή της στο Σύνταγμα του 1975, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2015, Ανακτήθηκε από: <https://ikee.lib.auth.gr/record/280250/files/GRI-2015-15561.pdf>, σελ.73.

βασιλιάς «εκινήθη απολύτως και αναμφισβητήτως εντός των συνταγματικών του δικαιοδοσιών»⁸². Μάλιστα, ο Κανελλόπουλος αντιλήφθηκε εξαρχής ότι έχει τεθεί εκτός της κούρσας διαδοχής, ενώ αμέσως μετά την άνοδο του Καραμανλή στην εξουσία, συμπαρατάχθηκε μαζί του ιδίως στις διαβουλεύσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας του Ελληνικού Συναγερμού. Αντίθετα, ο Στεφανόπουλος δήλωσε πως «Τυπικώς, κατά το γράμμα του Συντάγματος, ο βασιλεύς δύναται να διορίσει πρωθυπουργόν. Εν προκειμένω όμως διόρισε αρχηγόν κόμματος. Η πράξις του ήτο σαφής ανάμειξη εις τα εσωτερικά του Συναγερμού, ατυχής και αποδοκιμαστέα κοινοβουλευτικώς»⁸³. Ο Γεώργιος Ράλλης, επίσης μέλος του Ελληνικού Συναγερμού πίστευε ότι « ο Καραμανλής είχε μεγάλη απήχηση στην κοινή γνώμη εξαιτίας της δράσεως του στο υπουργείο στα τελευταία δύο χρόνια, και επιπλέον τυχόν επιλογή του από τον βασιλέα δεν προσέκρουε στο Σύνταγμα»^{84 85}.

Στον χώρο της αντιπολίτευσης, οι αρχηγοί των δύο μεγαλύτερων κομμάτων της μειοψηφίας, ο Σπύρος Μαρκεζίνης και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, κατά την συζήτηση των προγραμματικών δηλώσεων της κυβέρνησης, αναγνώρισαν ότι ο βασιλιάς είχε κινηθεί στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του⁸⁶. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων, σημείωσε ότι «Η ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Καραμανλή ισοδυναμούσε και με διορισμό του στην αρχηγία του κόμματος του Παπάγου. Με την πράξη αυτή ο βασιλιάς παραβίασε το πνεύμα, αν όχι και το γράμμα του Συντάγματος, που δεν προέβλεπε ανάμειξη του βασιλιά στα εσωτερικά των κομμάτων»⁸⁷. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, βουλευτής τότε του κόμματος των Φιλελευθέρων, σε συνέντευξη του μεταγενέστερα δήλωσε πως «Ο διορισμός του Καραμανλή δεν ήρθε ως κεραυνός εν αιθρία αλλά ήταν ένα από τα ενδεχόμενα που συζητούνταν εκείνη την

⁸² Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, ο.π., σελ.263.

⁸³ Μαρκεζίνης Σπύρος, Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδος 1952-1975, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Πάπυρος, 1994, σελ.70.

⁸⁴ Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, ο.π., σελ.263.

⁸⁵ Υπενθύμισε στην κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος ότι ο βασιλιάς είχε από το Σύνταγμα το δικαίωμα, αφού πλέον δεν υπήρχε αρχηγός του κόμματος, να δώσει σε όποιον κρίνει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, υπό τον όρο να πάρει την έγκριση της Βουλής. Λέει χαρακτηριστικά :“Ο Καραμανλής” με τον οποίο συνδέομαι όσο και εσείς- δηλαδή σχεδόν καθόλου- έχει μεγάλη απήχηση στην κοινή γνώμη. Και πιστεύω ότι η πρωτοβουλία του βασιλέως ήταν ορθή. Θα τα βάλετε τώρα εσείς με την απόφαση του βασιλέως ;”. Βλ.σχετικά <https://www.news247.gr/konstantinos-karamanlis/to-aoysainter-apo-tis-serres-poy-telika-syggkroystike-me-ti-freideriki.6603794.html>

⁸⁶ Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.255.

⁸⁷ Ανδρέας Παπανδρέου, Η Δημοκρατία στο απόσπασμα, Τόμος Α, Εκδόσεις: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2006, σελ.134.

εποχή. Εκείνη την εποχή ο βασιλεύς είχε αυτό το δικαίωμα. Το Σύνταγμα του το επέτρεπε. Ήταν, όμως, στα όρια των δυνατοτήτων του. Δεν ήταν κατάφωρα αντισυνταγματικό, ήταν, όμως, τότε εις τα όρια της συνταγματικής νομιμότητας. Εάν δεν ήταν τόσο οπισθοδρομικό το Σύνταγμα εκείνης της εποχής και δεν έδινε στον βασιλιά μεγαλύτερες αρμοδιότητες από αυτές που edικαιούτο να έχει κατά την σημερινή αντίληψη όλων μας, ο Καραμανλής δεν θα επελέγετο ως πρωθυπουργός. Από ουσιαστικής απόψεως, ο βασιλεύς έκανε το καλύτερο για την χώρα».

Κατά την προσωπική άποψη του ίδιου του Καραμανλή «τα επιχειρήματα της αντιπολιτεύσεως ήταν προφανώς αβάσιμα, τόσο από απόψεως ουσίας όσο και από απόψεως τύπου». Όπως σημείωσε ο ίδιος σε μεταγενέστερο κείμενο του : «Από απόψεως συνταγματικής, τα επιχειρήματα της αντιπολιτεύσεως ανετρέποντο τόσο από το γράμμα του Συντάγματος, όσο και από την παράδοση και την λογική». Συνέχισε λέγοντας πως «Εκ του Συντάγματος προκύπτει ότι ο βασιλεύς έχει το δικαίωμα να αναθέση τον σχηματισμόν Κυβερνήσεως εις οιονδήποτε Έλληνα πολίτην, με μόνον περιορισμόν την εμφάνισιν του εντός 15 ημερών ενώπιον της Βουλής. Εις την προκειμένην όμως περίπτωσιν, ο βασιλεύς, αντιμετώπιζων ανοικτήν κρίσιν λόγω του θανάτου του πρωθυπουργού και αρχηγού του Συναγερμού, εξέλεξεν όχι απλώς μέλος της Βουλής, αλλά στέλεχος του πλειοψηφούντος εν τη Βουλή κόμματος και μέλος των Κυβερνήσεων αυτού».

Αναφέρθηκε ακόμη και στην ύπαρξη ανάλογων προηγουμένων όπως στην ανάθεση σχηματισμού κυβέρνησης στον Χαρίλαο Τρικούπη το 1875 και τον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1910 και το 1928, όπου στην τελευταία αυτή περίπτωση ο Βενιζέλος δεν ήταν καν βουλευτής, ενώ παράλληλα του παραχωρήθηκε το δικαίωμα να διαλύσει την βουλή και να μεταβάλλει με αναγκαστικό νόμο το εκλογικό σύστημα. Τέλος, αναγνώρισε ότι θα ήταν ορθότερο να είχε συγκληθεί πρώτα η κοινοβουλευτική ομάδα για να αναδείξει τον νέο αρχηγό του κόμματος ,όμως, θεώρησε ότι ήταν λύση ανάγκης που δικαιολογούνταν υπό τις περιστάσεις. Ο ίδιος είπε συγκεκριμένα τα εξής : « Δεν υπάρχει βέβαια αμφιβολία ότι θα ήτο δημοκρατικότερον εάν το απορφανισθέν κόμμα ανεδείκνυε τον νέον αρχηγόν του και ανετίθετο εν συνεχεία εις αυτόν η εντολή. Η κρισιμότης όμως των περιστάσεων και η βεβαιότης ότι η διαδικασία αυτή δεν θα έδιδε λύσιν εις την πολιτικήν κρίσιν, επέβαλε εις τον βασιλέα να κάμη χρήσιν της διακριτικής του εξουσίας»⁸⁸.

Μεταξύ άλλων απόψεων που αξίζει να αναφερθούν είναι αυτή του ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Τσάτσου, ο οποίος υποστήριξε πως ο βασιλιάς «παίρνοντας αυτή την απόφαση ασκούσε νόμιμο

⁸⁸Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, ο.π., σελ.262.

δικαίωμα και δεν έβγαινε από τις παραδοσιακές αρχές του πολιτεύματος»⁸⁹, ενώ δεν παρέλειψε να σημειώσει και τα ανάλογα παραδείγματα της πρωθυπουργοποίησης του Τρικούπη και του Βενιζέλου όπως αναφέρθηκαν ανωτέρω.

Στο σημείο αυτό έχει ενδιαφέρον να ερευνήσουμε ποια ήταν η στάση του Τύπου απέναντι στην λύση Καραμανλή. Στην ανάλυση της η «Καθημερινή» ανέφερε πως η ανάθεση της εντολής στον Καραμανλή βρισκόταν απολύτως εντός των νομίμων προνομίων του Στέμματος και αποτελούσε μία λύση στο κυβερνητικό πρόβλημα που έπρεπε να ληφθεί ταχύτατα. Σημαντική ήταν και η στάση του «Βήματος» που σε κύριο άρθρο του αποφάνθηκε θετικά για το πρόσωπο του νέου αρχηγού του Ελληνικού Συναγερμού, ενώ ταυτόχρονα παρατήρησε πως οι χαρακτηρισμοί περί «πραξικοπήματος» ήταν υπερβολικοί και ότι ο βασιλιάς ενήργησε σύμφωνα με το Σύνταγμα και την κοινοβουλευτική παράδοση. Άλλωστε, συνέχισε, η βασιλική αυτή ενέργεια ξένισε την κοινή γνώμη γιατί δημιούργησε την εντύπωση ότι στόχος ήταν η ίδρυση ενός βασιλικού κόμματος. Η εντύπωση, όμως, καλύφθηκε από τα ουσιαστικά αντισταθμίσιμα που είχε αυτή η βασιλική ενέργεια⁹⁰.

Αντίθετα, τα σχόλια των εφημερίδων «Ελευθερία» και «Εστία» απηχούσαν την έντονη αντίδραση μιας μερίδας του πολιτικού κόσμου. Η πρώτη σε κύριο άρθρο της είπε χαρακτηριστικά ότι «ο τέως υπουργός Δημοσίων Έργων απολάμβανε σημαντικών υποστηρίξεων μεταξύ των κύκλων εκείνων, οι οποίοι είχαν λόγους να παρελκύσουν όσον το δυνατόν περισσότερο την προσφυγή στην λαϊκή ετυμηγορία και εξέτρεφαν αφελείς ελπίδες ότι ήταν δυνατόν να συνεχισθεί η βασιλεία του Συναγερμού υπό νέο προσωπείο», ενώ η «Εστία» κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «η κυβέρνηση αυτή θα παρέμενε επ' ολίγον εις την αρχήν» καθώς «ήταν ευχής έργον ότι δια της ασκήσεως της αρχής, θα αφαιρούνταν η λεοντή από τους υπονομευτάς του»^{91 92}.

⁸⁹Κωνσταντίνος Τσάτσος, Ο άγνωστος Καραμανλής: Μία προσωπογραφία, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1984, σελ.124.

⁹⁰Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, ο.π., σελ.266.

⁹¹Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 1, ο.π., σελ.266-267.

⁹²Σύμφωνα με τον ιστορικό Χρήστο Χρηστίδη «Είναι πάντως ενδεικτικό των εντάσεων της περιόδου, ότι η μομφή της «εύνοιας» των Ανακτόρων προς το πρόσωπο του νέου πρωθυπουργού και η καταγγελία της «ευνοιοκρατίας» εν γένει, θα συνιστούσε μόνιμη επωδό κάθε πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των κομμάτων της αντιπολίτευσης και των κυβερνήσεων της συντηρητικής παράταξης στα χρόνια που θα ακολουθήσουν». Βλ.σχετικά <https://www.kathimerini.gr/society/758369/i-anodos-toy-k-karamanli-stin-exoysia/>

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια σε άρθρο των «Times» του Λονδίνου, μερικά χρόνια αργότερα (στις 18 Φεβρουαρίου 1963). Στο άρθρο αυτό επικρίνεται η στάση των Φιλελευθέρων έναντι του βασιλιά, τον οποίο κατηγόρησαν για εύνοια προς το πρόσωπο του Καραμανλή. Οι «Times» παρατηρούν, μεταξύ άλλων, ότι οι Φιλελεύθεροι «ουδέποτε συγχώρησαν τον βασιλιά Παύλο, ο οποίος διέσωσε την δεξιά από πλήρη αποσύνθεση με τον θάνατο του ηγέτη της, στρατάρχη Παπάγου, το 1955» και «εξέλεξε ως διάδοχο αυτού τον κ.Καραμανλή, προστατεύοντας έτσι την πολιτική σταθερότητα η οποία επετεύχθη υπό τον Παπάγο». Όμως, συνεχίζουν, ότι οι Φιλελεύθεροι «τείνουν να λησμονήσουν τις ημέρες του 1950, όταν ο θρόνος απέκλινε σαφώς προς τους ίδιους, πράγμα που οδήγησε σε χτυπητές επεμβάσεις στα πολιτικά πράγματα με αποκορύφωμα την άδικη πρωθυπουργοποίηση του κ.Βενιζέλου, παρ' όλο που το κόμμα του είχε αναδειχθεί δεύτερο σε δύναμη στις εκλογές. Στην πραγματικότητα, η δημοτικότητα του βασιλιά άρχισε να μειώνεται έκτοτε, όταν τόσο αυτός όσο και βασίλισσα, ενεργώς και απροκαλύπτως, αντιστάθηκαν στην επιθυμία του Παπάγου να κυβερνήσει»⁹³.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η ανάθεση της εντολής σχηματισμού κυβέρνησης προτού προηγηθεί η εκλογή αρχηγού του Ελληνικού Συναγερμού δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστά ευθεία παραβίαση του γράμματος του Συντάγματος. Το ζήτημα που γεννάται είναι αν η έως τότε κοινοβουλευτική πρακτική, ο τρόπος, δηλαδή, εφαρμογής του Συντάγματος, έδινε την ευχέρεια επιλογής στον βασιλιά, αν και θα ήταν προτιμότερο να είχε προηγηθεί η εκλογή αρχηγού του Ελληνικού Συναγερμού.

III.Οι εξουσίες του ανώτατου άρχοντα κατά την κοινοβουλευτική παράδοση

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η πρωτοβουλία του βασιλέως για τον διορισμό του Καραμανλή ως πρωθυπουργού, ως πολιτική παρέμβαση, δεν ήταν αδικαιολόγητη ούτε καινοφανής. Υπήρχε προηγούμενο. Από τις δύο περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, προηγούμενο αποτελεί η πρωθυπουργοποίηση του Ε.Βενιζέλου το 1910⁹⁴ και ίσως όχι ⁹⁵η πρωθυπουργοποίηση του

⁹³Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 5^{ος}, Η μοιραία αναθεώρηση, σελ.555.

⁹⁴Ο Ε.Βενιζέλος πήρε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την παραίτηση της Κυβέρνησης Δραγούμη (6 Οκτωβρίου 1910), αφού προηγουμένως ο βασιλιάς πρότεινε το σχηματισμό νέας κυβέρνησης στον τότε Πρόεδρο της Βουλής, Κωνσταντίνο Έσσαν, ο οποίος δεν κατάφερε να την σχηματίσει και έτσι όρισε πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Επειδή, όμως, αντιμετώπιζε προβλήματα με την εξασφάλιση ψήφου εμπιστοσύνης, σε συνεννόηση με το βασιλιά Γεώργιο Α' προχώρησε σε διάλυση της Βουλής και προκήρυξη νέων εκλογών. Τα

Χαριλάου Τρικούπη από τον βασιλιά Γεώργιο Α΄, που έγινε πριν την θέσπιση του κοινοβουλευτικού συστήματος.

Ανάλογες παρεμβάσεις του Στέμματος στα πολιτικά πράγματα υπήρξαν στην περίοδο της μετεμφυλιακής πολιτικής ζωής, χωρίς να προκαλέσουν αντιδράσεις παρόμοιες με την περίπτωση του 1955. Αυτό συνέβαινε διότι τα πολιτικά κόμματα επιζητούσαν και αποδέχονταν τέτοιου είδους παρεμβάσεις, ιδιαίτερα μάλιστα αν είχαν από αυτές και κάποιο κέρδος. Ένα πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος τον Ιανουάριο του 1955 από τον Γ. Παπανδρέου, προκειμένου να περιοριστεί η δυνατότητα του Στέμματος για παρέμβαση με την μορφή της πτώσης της υπάρχουσας κυβέρνησης και της προκήρυξης εκλογών σε περιπτώσεις κυβερνητικής κρίσης. Η πρόταση αυτή επικρίθηκε από την αντιπολίτευση λόγω του ότι ο βασιλιάς ως «ερμηνευτής της θέλησης του λαού» καλείται να απομακρύνει την κυβέρνηση σε περίπτωση «δυσαρμονίας» μεταξύ λαού και Βουλής⁹⁶.

Ένα ακόμη παράδειγμα στο οποίο είναι εμφανής η επιδοκιμασία από τις πολιτικές δυνάμεις για παρέμβαση του Στέμματος στα πολιτικά πράγματα αποτελεί η καταγγελία, από την εφημερίδα του Κέντρου, την Ελευθερία, του νομοσχεδίου για την αναμόρφωση της δομής της κυβέρνησης, ως αντισυνταγματικού λόγω της πρόβλεψης του διορισμού των υφυπουργών κατόπιν πρότασης του πρωθυπουργού, γεγονός που, σύμφωνα με το άρθρο αυτό, περιόριζε την εξουσία του βασιλιά να «διορίζει και να παύει τους υπουργούς αυτού»⁹⁷. Η ίδια εφημερίδα, μάλιστα, σε άρθρο της, την 26^η Φεβρουαρίου 1955, αναφερόμενη στα σενάρια διαδοχής του Παπάγου υποστήριξε πως στο ενδεχόμενο δημιουργίας μιας κυβερνητικής κρίσης εξαιτίας της παραίτησης του Παπάγου «τον αποφασιστικό ρόλο θα έχει ο Ανώτατος Άρχων, ο οποίος και μόνος θα κρίνει περί του διαδόχου κυβερνητικού σχήματος και περί της διαλύσεως ή όχι της Βουλής»⁹⁸.

Συνεπώς, παρατηρούμε ότι η ανάθεση της εντολής σχηματισμού κυβέρνησης στον Καραμανλή δεν παραβίασε, εκτός από το γράμμα, ούτε και το πνεύμα του Συντάγματος. Γιατί ναι μεν προκρίτεια είναι η άποψη περί συσταλτικής ερμηνείας της συνταγματικής διάταξης περί

παλαιά κόμματα υποστήριζαν ότι επειδή η Βουλή ήταν Αναθεωρητική, ο βασιλιάς δεν είχε δικαίωμα χορηγήσεως εντολής με το προνόμιο της διαλύσεως και έτσι αποφάσισαν να μη συμμετάσχουν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1910, στις οποίες το κόμμα των Φιλελευθέρων κέρδισε την πλειοψηφία των εδρών.

⁹⁵Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.257.

⁹⁶Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.258.

⁹⁷Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.259.

⁹⁸Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.259-260.

αρμοδιότητας του βασιλιά «να διορίζει και να παύει τους υπουργούς αυτού» και θα ήταν ορθότερο να εξασφαλιστεί πρώτα η δεδηλωμένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία δια της εκλογής του αρχηγού του ελληνικού Συναγερμού και να ακολουθήσει η ανάθεση της πρωθυπουργίας σε αυτόν, όμως, η συνταγματική πραγματικότητα της εποχής ήταν διαφορετική και παρείχε την ευχέρεια στον ανώτατο άρχοντα για την συγκεκριμένη επιλογή.

3.Η παρεμβατική πολιτική του Στέμματος και η ανατροπή της κυβέρνησης του Κ.Καραμανλή

Ι.Η απομάκρυνση του Στέμματος από την πολιτική ζωή μετά το 1955

Μετά την πρώτη πολιτική κρίση της εποχής, όταν ο βασιλιάς Παύλος έκρινε ότι ο Καραμανλής με την φήμη της αποτελεσματικότητας που τον συνόδευε, θα μπορούσε να διαχειριστεί μια κατάσταση πολιτικού αδιεξόδου για την χώρα και τον διόρισε στην πρωθυπουργία, έκτοτε ο ρόλος των Ανακτόρων στην πολιτική ζωή περιορίστηκε αρκετά.

Μία περίπτωση στην οποία διαφαίνεται η «απόσυρση» του Στέμματος από ενεργούς ρόλους στην πολιτική σκηνή, είναι εκείνη τον Δεκέμβριο του 1956, όταν η ελληνική κυβέρνηση απέρριψε τις συνταγματικές προτάσεις⁹⁹ του λόρδου Ράντκλιφ για λύση του Κυπριακού και δεν επέτρεψε στον βασιλιά να δεχθεί τον Βρετανό υπουργό Αποικιών Άλαν Λέννοξ-Μπούντ κατά την άφιξη του στην Αθήνα για την παρουσίαση τους. Ο Παύλος έκανε δεκτή την πρόταση της κυβέρνησης που διέθετε την δεδηλωμένη, δυσανεχώντας έτσι την βρετανική πρεσβεία με την στάση του αυτή¹⁰⁰.

Δύο ακόμη περιστατικά, στα οποία βλέπουμε την άρνηση του Στέμματος για ανάμειξη σε ζητήματα αμιγώς πολιτικά, έλαβαν χώρα κατά την έναρξη της πολιτικής κρίσης στην χώρα, στα μέσα του 1957, όταν ξεκίνησε η σταδιακή διάβρωση του Καραμανλή από πρόσωπα επιρροής των Ανακτόρων. Πιο συγκεκριμένα, οι ηγέτες του Κέντρου, Γ.Παπανδρέου και Σ.Βενιζέλος, το 1957, ζήτησαν από την βασίλισσα Φρειδερίκη να παρέμβει στο ζήτημα του εκλογικού νόμου προκειμένου να αλλάξει, ωστόσο από αμερικανικά αρχεία προκύπτει ότι η βασίλισσα απέκρουσε την απαίτηση αυτή δηλώνοντας ότι πρόκειται για αμιγώς πολιτικό ζήτημα, στο οποίο δεν πρέπει να αναμειχθεί το Στέμμα. Αλλά και στην κυβερνητική κρίση που προκλήθηκε, την 1η Μαρτίου του 1958, όταν διακεκριμένα στελέχη της ΕΡΕ, ο Γ.Ράλλης και ο Π.Παπαληγούρας,

⁹⁹ Οι συνταγματικές προτάσεις Ράντκλιφ ήταν η πρόταση για λύση του Κυπριακού που κατέθεσε ο λόρδος Ράντκλιφ το 1956 στην αγγλική κυβέρνηση και προέβλεπαν συνέχιση της βρετανικής κυριαρχίας στο νησί. Τις προτάσεις Ράντκλιφ κοινοποίησε στην Ελληνική Κυβέρνηση ο ίδιος ο Υπουργός Αποικιών Λέννοξ Μπούντ, που πήγε στην Αθήνα ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Η Ελληνική Κυβέρνηση απέρριψε στις 16 Δεκεμβρίου 1956, τις συνταγματικές προτάσεις Ράντκλιφ χαρακτηρίζοντάς τες ανελεύθερες και αντιδημοκρατικές, που δεν οδηγούν στην αυτοδιάθεση και δεν είναι σύμφωνες με τις θεμελιώδεις αρχές του ΟΗΕ. Η Βρετανική Κυβέρνηση ανακοίνωσε επίσημα το σύνταγμα Ράντκλιφ στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 19 Δεκεμβρίου 1956.

¹⁰⁰Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.261.

μαζί με άλλους 13 βουλευτές της ΕΡΕ ανακοίνωσαν την αποχώρησή τους από το κόμμα γιατί διαφώνησαν με τον προτεινόμενο προς ψήφιση εκλογικό νόμο, στερώντας έτσι από την ΕΡΕ την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ο βασιλιάς έπραξε το συνταγματικώς ορθό. Έκανε δεκτό το αίτημα του πρωθυπουργού, που στο μεταξύ υπέβαλε την παραίτηση του παρά την ανάκτηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, για διάλυση της βουλής και προκήρυξη νέων εκλογών^{101 102}.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο ρόλος του Στέμματος στην πολιτική ζωή παρουσιάζεται μειωμένος σε όλη την διάρκεια της περιόδου από το 1956 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οπότε και διεκδικήθηκε εκ νέου ένας τέτοιος ρόλος, στον οποίο βέβαια δεν κατάφερε να ανταποκριθεί, όπως αποδεικνύουν και τα γεγονότα που επακολούθησαν, με αποτέλεσμα την απορρύθμιση του πολιτικού συστήματος αλλά στο τέλος και του ίδιου του βασιλικού θεσμού.

II.Η επανεμφάνιση των παρεμβατικών ενεργειών του Στέμματος στις αρχές της δεκαετίας του 1960

Οι εκλογές της 11^{ης} Μαΐου 1958, στις οποίες η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) συγκέντρωσε το εκκωφαντικό για την εποχή ποσοστό 24,42% και αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, αποτέλεσαν ένα σημείο καμπής¹⁰³ συνολικά για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Ο αστικός κόσμος έπρεπε οπωσδήποτε να αποβάλλει το «στίγμα» του 1958 και να εκτοπίσει την ΕΔΑ από τα έδρανα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Στο πλαίσιο αυτό, τα Ανάκτορα, υπό τον φόβο της ανησυχητικής αυτής εξέλιξης και με στόχο την δημιουργία μίας «εθνικόφρονος» αντιπολίτευσης, άρχισαν να διεκδικούν εκ νέου την πρωτοβουλία των κινήσεων σε πολιτικό επίπεδο.

Έτσι, κατά την συγκρότηση της υπηρεσιακής κυβέρνησης που διενήργησε τις εκλογές του 1961, ο βασιλιάς προέβη σε μία σαφώς¹⁰⁴ αντισυνταγματική ενέργεια, διορίζοντας υπηρεσιακό

¹⁰¹Βλ. σχετικά <https://www.kathimerini.gr/politics/318415/i-aristeri-eklogiki-ekplixi-toy-1958/> και Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.262.

¹⁰²Το όλο επιχείρημα ανελήφθη με την βεβαιότητα ότι μόλις έπεφτε η κυβέρνηση (με την αποχώρηση μικρού αριθμού βουλευτών, ώστε να χάσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία) και ο βασιλιάς να ανέθετε την πρωθυπουργία σε κάποιον άλλον, θα επαναλαμβανόταν ότι συνέβη τον Οκτώβριο του 1955 με τον Καραμανλή. Δηλαδή, το σύνολο σχεδόν της Ε.Ρ.Ε. θα ακολουθούσε την νέα κατάσταση, η οποία με την συνδρομή του Σ.Βενιζέλου θα αποκτούσε την πλειοψηφία. Βλ.σχετικά Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 3^{ος}, Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης – Η Κύπρος ανεξάρτητη, σελ.86-87.

¹⁰³Βλ. παραπάνω σελ.10.

¹⁰⁴Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.262-264.

πρωθυπουργό τον στρατηγό Κ.Δόβα και όχι τον στρατηγό Θρασύβουλο Τσακαλώτο που πρότεινε ο Καραμανλής, ο οποίος διέθετε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και η πρόταση του ήταν δεσμευτική για τον ανώτατο άρχοντα. Αυτό συνέβη γιατί ο βασιλιάς ήθελε τον πτέραρχο Χ.Ποταμιάνο ως υπουργό Εθνικής Αμύνης και ο Τσακαλώτος δεν τον δέχτηκε, καθώς είχε συμβάλλει στην ανατροπή του Καραμανλή το 1958. Η παρέμβαση αυτή υπήρξε συγκυριακή πλην, όμως, σημαντική στις συνέπειες της για τον τρόπο διεξαγωγής των εκλογών του Οκτωβρίου του 1961, που καταγγέλθηκαν για την άσκηση βίας έναντι κυρίως των ψηφοφόρων της ΕΔΑ και έδωσαν το έναυσμα και για τον ανένδοτο αγώνα.

III.Ο εξαναγκασμός σε παραίτηση του Κ.Καραμανλή μετά την διαφωνία του με το Στέμμα

Το δεύτερο χρονολογικά πολιτικό γεγονός που έχει άμεσες επιπτώσεις σε συνταγματικό επίπεδο, συμπίπτει με το τέλος της πρωθυπουργικής θητείας του Κ.Καραμανλή. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούνιο του 1963 ο Καραμανλής σε δύο διαδοχικές συναντήσεις του με το βασιλιά Παύλο συζήτησε ο θέμα της επίσημης επίσκεψης του βασιλικού ζεύγους στο Λονδίνο, μετά από πρόσκληση της βασίλισσας Ελισάβετ, και εισηγήθηκε την μη πραγματοποίηση αυτής, καθώς έκρινε ότι η πολιτική συγκυρία επέβαλε την αναβολή της, μετά και η πρόσφατη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη που είχε επιδεινώσει ακόμη περισσότερο το ήδη πολιτικά φορτισμένο κλίμα της εποχής. Ο βασιλιάς δεν έκανε αποδεκτή την εισήγηση του και έτσι ο πρωθυπουργός αναγκάστηκε να παραιτηθεί¹⁰⁵. Η διάσταση με το βασιλιά αποτέλεσε την τελευταία πράξη σε μια σειρά γεγονότων που τόνιζαν την σταδιακή επιδείνωση των σχέσεων του πρωθυπουργού με τα Ανάκτορα και την τροπή των κομμάτων της αντιπολίτευσης σε πολιτικές ακρότητες που διατάραζαν την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος¹⁰⁶.

Είναι αξιοσημείωτο ότι λίγη ώρα μετά την υποβολή της παραίτησεως και την αποδοχή της από τον βασιλιά, ο τελευταίος εξέθεσε τους λόγους¹⁰⁷ της διαφωνίας σε διάγγελμα που μεταδόθηκε

¹⁰⁵Στην κυβερνητική ανακοίνωση που ακολούθησε ο πρωθυπουργός επεσήμανε ότι «επειδή υπάρχει διαφορά εκτιμήσεως εις το θέμα τούτο και επειδή, ασχέτως της εθιμοτυπικής του πλευράς, αποτελεί τούτο κατεξοχήν πολιτικήν πράξιν δια την οποίαν φέρει η Κυβέρνησις αποκλειστικώς την ευθύνην, ο πρόεδρος της Κυβερνήσεως εθεώρησε καθήκον του να υποβάλη εις την Α.Μ. τον βασιλέα την παραίτησιν της υπό την προεδρίαν του Κυβερνήσεως, ήτις και εγένετο αποδεκτή». Βλ σχετικά Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, Στέμμα εναντίον κυβέρνησης, σελ.17.

¹⁰⁶Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.15.

¹⁰⁷Ο Παύλος τόνισε μεταξύ άλλων : «Η παραίτησις της κυβερνήσεως οφείλεται εις διαφωνίαν, προκύψασαν εκ της μη αποδοχής υπ' εμού της εισηγήσεως του κ. προέδρου της κυβερνήσεως περί μη πραγματοποιήσεως της δια την

μέσω του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, χωρίς προηγουμένως να θέσει υπόψη του πρωθυπουργού το περιεχόμενο του, όπως ορίζει το Σύνταγμα. Το διάταγμα αυτό δεν προσυπογράφεται και δεν δημοσιεύεται ως εκ τούτου στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως^{108 109}

110

Σε μία πρώτη αποτίμηση της στάσης του πρωθυπουργού ο συμπολιτευόμενος τύπος διάκειτο θετικά υπέρ αυτού, ενώ ταυτόχρονα απέφυγε να επικρίνει ανοικτά το παλάτι. Η «Απογευματινή» διαπίστωσε ότι «Ο κ.Καραμανλής τοποθετεί την πολιτική του δραστηριότητα μέσα στα πλαίσια του Συντάγματος. Σέβεται το πολίτευμα. Ως υπεύθυνος πολιτικός σύμβουλος του θρόνου, εισηγήθη την αναβολήν του ταξιδιού. Αν επί του θέματος τούτου υφίσταται διαφωνία του Στέμματος με την Κυβέρνησιν, η τελευταία αυτή, εμμένουσα εις την άποψίν της, υποβάλλει την παραίτησίν της. Σκοπός του πρωθυπουργού δεν είναι η διατήρησις της εξουσίας αντί πάσης

1ην Ιουλίου 1963 ορισθείσης επισήμου επισκέψεώς μου εις Μεγάλην Βρετανίαν. Κρίνων από της θέσεώς μου, πιστεύω ότι, το γε νυν έχον, το συμφέρον της χώρας επιτάσσει όπως η επίσκεψις αύτη πραγματοποιηθή. Θεωρώ ότι το θέμα είναι γενικωτέρας εθνικής σημασίας και πιστεύω ότι το καθήκον μου επιβάλλει να μη χωρήσω εις την λήψιν αποφάσεως επιβλαβούς, κατά την γνώμην μου, δια την χώραν πριν ή ποιούμενος χρήσιν της υπό του Συντάγματος παρεχομένης εις εμέ ευκαιρίας παράσχω την δυνατότητα εκδηλώσεως νέας υπευθύνου εισηγήσεως.».

Βλ.σχετικά Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.16.

¹⁰⁸Κατά τον καθηγητή Α.Παντελή «Πρόκειται για την επιδεικτικότερα αντισυνταγματική κατά τους τύπους πράξη, αλλά τούτο περνά απαρατήρητο. Ούτε ο Καραμανλής αντιδρά, διότι κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με διαμελισμό του κόμματος του, ούτε ο Παπανδρέου, διότι καλύπτει το στέμμα για να απαλλαγεί από τον αντίπαλο του», βλ.σχετικά Α.Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.281.

¹⁰⁹Κατά τον Κωνσταντίνο Τσάτσο, ο Καραμανλής «Δεν αντέδρασε δυναμικά, όπως θα μπορούσε, αλλά υποχώρησε, γιατί δεν ήθελε να διχάση τον τόπο», ενώ κατά τον Αντ.Μακρυδημήτρη, «Ο Καραμανλής δεν ήταν διατεθειμένος να αφήσει να διαμορφωθούν συνθήκες που ίσως οδηγούσαν σε ένα νέο εθνικό διχασμό, πράγμα από το οποίο είχε υποφέρει καθ' επανάληψη ο τόπος στο παρελθόν. Έτσι, μολονότι η κυβέρνησή του διέθετε την πλειοψηφία στη Βουλή, ο ίδιος είχε διατελέσει πρωθυπουργός επί οκταετία και είχε κερδίσει τρεις διαδοχικές φορές στις εκλογές, προτίμησε να υποχωρήσει και να μην διακινδυνεύσει την περαιτέρω όξυνση του ήδη τεταμένου πολιτικού κλίματος». Βλ.σχετικά Νέστωρ Κουράκης, Κωνστ. Καραμανλής: Τα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού ηγέτη, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτέμβριος 2013, σελ. 49-54. Ο ίδιος ο Καραμανλής σε μεταγενέστερη καταγραφή των εντυπώσεων του είπε χαρακτηριστικά : «Διότι είναι αληθές ότι, πέραν των άλλων, εις την παραίτησίν μου ενεθαρρύνθη και από την σκέψιν ότι η προκήρυξις των εκλογών θα επέφερε μίαν εκτόνωσιν της καταστάσεως και θα επέτρεπε την ριζικήν εκκαθάρισιν του χρονίου πολιτικού προβλήματος της χώρας». Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.30.

¹¹⁰«Ανεξαρτήτως του ατυχούς περιεχομένου του διαγγέλματος, η ενέργεια αυτή του βασιλέως απετέλεσε νέον σφάλμα δεδομένου ότι ούτος δεν δύναται κατά το πολίτευμα να προβαίνει εις ανακοινώσεις πολιτικού περιεχομένου ει μη μόνον δια της υπευθύνου Κυβερνήσεώς του. Τούτο ήτο τοσούτω μάλλον αδικαιολόγητον, καθ' όσον προηγουμένως είχαν δηλώσει εις τον βασιλέα ότι εις την ανακοίνωσιν της Κυβερνήσεως θα εκθέσω και την άποψιν την οποίαν υπεστήριξεν ο ίδιος και τον ηρώτησα αν είχε να υποδείξη τι σχετικώς», σημειώνει ο Καραμανλής. Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.23.

θυσίας, αλλ' η αποδοχή πάσης θυσίας προκειμένου να λειτουργήσει ομαλώς το Πολίτευμα και να τηρηθή η συνταγματική τάξις». Η «Βραδυνή» σε κύριο άρθρο της με τίτλο «Ο Θεός σώζει την Ελλάδα» χαρακτήρισε τον πρωθυπουργό ως πιστό τηρητή του Συντάγματος και των κοινοβουλευτικών θεσμών, καθώς υπέβαλε την παραίτηση του αμέσως μόλις οι απόψεις του βρέθηκαν αντίθετες προς τις απόψεις του ρυθμιστή του πολιτεύματος. Αντίθετα ο αντιπολιτευόμενος κεντρικός Τύπος «πανηγύρισε» για την παραίτηση του Καραμανλή, χωρίς να ενδιαφέρεται για την αντισυνταγματικότητα της διαδικασίας που είχε ακολουθηθεί. Χαρακτηριστικά είναι τα άρθρα της «Ελευθερίας» με τίτλους όπως «Ο Καραμανλής επαύθη ...Ο βασιλεύς εξηγεί γιατί απέπεμψε τον κ.Καραμανλήν» και «Αρχή σοφίας» στα οποία εξέφρασε ανοιχτά την ικανοποίηση της για το αποτέλεσμα αυτό, ενώ στους ίδιους τόνους κινήθηκε και το «Βήμα» σημειώνοντας πως : «Με την κατάρρευση του σημερινού σχήματος δεν απομακρύνονται μόνον ορισμένα πρόσωπα εκ της αρχής. Καταρρέει ένα ολόκληρο καθεστώς, μια ολόκληρη κατάσταση πραγμάτων, μια ολόκληρη πολιτική»¹¹¹.

Από συνταγματικής απόψεως, η επίσημη επίσκεψη του βασιλιά στη Βρετανία και μάλιστα συνοδευόμενος από τον Υπουργό Εξωτερικών αποτελεί ζήτημα εξωτερικής πολιτικής για το οποίο ο πολιτικά ανεύθυνος ανώτατος άρχων δεν μπορεί να επιβάλλει στην πολιτικά υπεύθυνη κυβέρνηση τις όποιες απόψεις του. Όφειλε, λοιπόν, εδώ ο βασιλιάς να ακολουθήσει την δεσμευτική για τον ίδιο εισήγηση του πρωθυπουργού που διέθετε την υποστήριξη της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και η διαφωνία του δεν είναι απλώς μία αντισυνταγματική ενέργεια, αλλά ένα «soft» πραξικόπημα που εξώθησε τον πρωθυπουργό σε παραίτηση^{112 113}. Επανερχόμαστε έτσι πάλι στο ζήτημα γύρω από τα όρια της εξουσίας του βασιλιά να διορίζει και να παύει τους υπουργούς αυτού (άρθρο 31 Σ 1952), παρ' ότι εδώ δεν πρόκειται για παύση εκ μέρους του βασιλιά αλλά για εξαναγκασμό σε παραίτηση του πρωθυπουργού λόγω της διαφωνίας του με τον βασιλιά σε ένα ζήτημα αρμοδιότητας της κυβέρνησης¹¹⁴.

¹¹¹Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.17-19.

¹¹²Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.264.

¹¹³Ο ίδιος ο Καραμανλής σημείωσε πως «θα ήτο αδιανόητον να μην παρητείτο η Κυβέρνησις, εφ' όσον κατ' επανάληψιν και κατά τρόπον ομόφωνον διεπίστωσε την ανάγκην της αναβολής της βασιλικής επισκέψεως. Η Κυβέρνησις όφειλε να εμμείνη εις την απόφασίν της, τόσον δια λόγους αρχής όσον και δια λόγους ουσίας. Αρχής μεν διότι η Κυβέρνησις θα συνέβαλλε εις την παραβίασιν του πολιτεύματος εάν εδέχετο ότι ο ανεύθυνος άρχων δύναται να αγνοή τας εισηγήσεις της Κυβερνήσεως επί θεμάτων πολιτικών, όπως εν προκειμένω». Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.22.

¹¹⁴Όπως παρατηρεί ο καθηγητής Νίκος Αλιβιζάτος «Στην πραγματικότητα επρόκειτο για καλυμμένη παύση που όμως δεν ήταν τότε εύκολα ορατή εξαιτίας της επιθυμίας των άμεσα ενδιαφερομένων να μην αφήσουν να φανούν δημόσια οι διαφωνίες τους». Βλ.σχετικά Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση, ό. π., σελ.245.

Εδώ, ανακύπτει το ερώτημα αν η υποχρέωση του βασιλιά να μην απομακρύνει από την κυβέρνηση τον αρχηγό κόμματος που διαθέτει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία αποτελεί πολιτική μόνο υποχρέωση χωρίς κυρώσεις υπό το πρίσμα της καθιέρωσης της αρχής της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα του 1952. Η κρατούσα άποψη είναι ότι ο βασιλιάς έχει πολιτική μόνο υποχρέωση να μην απομακρύνει από την κυβέρνηση αρχηγό κόμματος που διαθέτει την δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της βουλής και η παραβίαση της δεν επισύρει νομικές κυρώσεις. Ωστόσο, όπως έχει ήδη υπογραμμιστεί και ανωτέρω για την περίπτωση του διορισμού του πρωθυπουργού, ορθότερη φαίνεται η άποψη, σύμφωνα με την οποία, η βούληση του μεταπολεμικού συνταγματικού νομοθέτη δεν είναι να διατυπώσει μια «απλή ευχή πολιτικού και μόνο περιεχομένου» με την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης στο κείμενο του τυπικού Συντάγματος, λαμβάνοντας υπόψη το προηγούμενο των γεγονότων της κρίσης του 1915¹¹⁵ ¹¹⁶.

Περαιτέρω, ένα άλλο ερώτημα προκύπτει σχετικά με τις εξουσίες κάθε πολιτειακού οργάνου στο κοινοβουλευτικό σύστημα και ειδικότερα για το ποιος αποφασίζει για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής : μπορεί ο βασιλιάς, σύμφωνα με το γράμμα και το πνεύμα των συνταγματικών διατάξεων να αποφασίζει για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και να επιβάλλει την θέση του αυτή στην κυβέρνηση, κάνοντάς την δημόσια γνωστή, και μάλιστα εν αγνοία της; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν μπορεί παρά να είναι αρνητική. Σύμφωνα με το άρθρο 29 του Συντάγματος του 1952 «το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον...», ενώ κατά το άρθρο 30 του ίδιου Συντάγματος, «ουδεμία πράξις του Βασιλέως ισχύει ουδέ εκτελείται αν δεν φέρει την προσυπογραφή του αρμοδίου Υπουργού όστις δια μόνης της προσυπογραφής καθίσταται υπεύθυνος». Επομένως, την ευθύνη είχε ο αρμόδιος Υπουργός και κατ' επέκταση η εκάστοτε Κυβέρνηση. Ο βασιλιάς μπορούσε να ελέγχει τις πράξεις που του υπέβαλε η υπεύθυνη κυβέρνηση μόνο ως προς την νομιμότητα και όχι ως προς την σκοπιμότητά τους, έχοντας

¹¹⁵Η άποψη αυτή εκφράστηκε από τον Νίκο Αλιβιζάτο στο Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση*, ο.π., σελ.250-251, ο οποίος συγκλίνει στο σημείο αυτό με την θέση του Α.Μάνεση ως την φύση της αρμοδιότητας του βασιλιά κατά το άρθρο 31 Σ 1952.

¹¹⁶Διπλή διάλυση της Βουλής, η πλειοψηφία της οποίας ήταν υπέρ της στάσης του πρωθυπουργού, από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, προκειμένου ο τελευταίος να επιβάλει τη θέλησή του ως προς τη στάση της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Και στην περίπτωση του εθνικού διχασμού 1915-1917, το συνταγματικό ζήτημα που τέθηκε, μεταξύ άλλων, αφορούσε το ερώτημα αν ο βασιλιάς είχε νομική υποχρέωση εκ του Συντάγματος να συμμορφωθεί προς τις εισηγήσεις του πρωθυπουργού για ένα ζήτημα εξωτερικής πολιτικής, για το οποίο δεν είχε ο ίδιος αρμοδιότητα ως πολιτειακό όργανο να λάβει απόφαση. Για την συνταγματική πλευρά του εθνικού διχασμού βλ.ενδεικτικά Παντελής Α. *Εγχειρίδιο συνταγματικού δικαίου*, ο.π., σελ.228-232 και Σπύρος Βλαχόπουλος, *Οι συνταγματικές διαστάσεις του Α΄ Εθνικού Διχασμού*, στο *Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας*, ο.π., σελ.137-146.

ταυτόχρονα το δικαίωμα να συμβουλευεί εμπιστευτικά τους υπουργούς και αντίστροφα¹¹⁷. Με άλλα λόγια, την πρωτοβουλία για την άσκηση όλων των βασιλικών αρμοδιοτήτων και την κρίση για την ανάγκη να ασκηθούν τις είχε το όργανο που προσυπέγραφε. Η προσυπογραφή κάθε πράξης που αναγόταν στο κύκλο των αρμοδιοτήτων του βασιλιά ήταν υποχρεωτική και αποτελούσε ουσιαστικό και όχι τυπικό όρο αυτής. Αυτό σημαίνει ότι αν μία πράξη του βασιλιά δεν προσυπογραφόταν από τον αρμόδιο υπουργό δεν υπήρχε, ήταν απλό σχέδιο. Γι' αυτό και το διάγγελμα του βασιλιά, όπως προαναφέρθηκε ήταν μία καθαρά αντισυνταγματική πράξη.

Καταληκτικά, η ανάμειξη του βασιλιά σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής δεν έβρισκε έρεισμα στο κείμενο και το πνεύμα του Συντάγματος και ερχόταν μάλιστα σε ευθεία αντίθεση προς τη δημοκρατική αρχή, σύμφωνα με την οποία, ο βασιλιάς μπορούσε να ασκήσει μόνο όσες αρμοδιότητες του απονέμονταν ρητώς από το συνταγματικό κείμενο.

IV. Η πρόταση της συνταγματικής αναθεώρησης ως η πραγματική αιτία της απομάκρυνσης του Καραμανλή

Ο Καραμανλής παραιτούμενος ζήτησε την άμεση διάλυση της βουλής και την διεξαγωγή, με πλειοψηφικό σύστημα, εκλογών προκειμένου ο λαός να κρίνει την διαφωνία και να προχωρήσει το ζήτημα της συνταγματικής αναθεώρησης. Η εισήγησή του δεν έγινε δεκτή από τον ρυθμιστή του πολιτεύματος, ο οποίος αντίθετα επί μία εβδομάδα με διαβουλεύσεις επεδίωκε τον σχηματισμό κυβέρνησης από την υπάρχουσα βουλή με την συνεργασία των δύο μεγάλων κομμάτων. Οι ενέργειες αυτές του βασιλιά, που παρέκκλιναν σαφώς από το συνταγματικό κείμενο και τους κοινοβουλευτικούς κανόνες, είχαν ως στόχο την ανατροπή του Καραμανλή από την αρχηγία της ΕΡΕ ή την διάσπαση¹¹⁸ της. Παρ' όλα αυτά, δεν τελεσφόρησαν, καθώς η κοινοβουλευτική ομάδα της βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο του αρχηγού της^{119 120}.

¹¹⁷Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση, ό. π., σελ.253.

¹¹⁸«Είναι προφανές ότι τα επιχειρήματα αυτά εχρησιμοποιούντο δια να συγκαληφθή από μεν τους εφευρέτας των η πρόθεσις διασπάσεως της Ε.Ρ.Ε., από δε τον βασιλέα η επιθυμία να κάμη παραχωρήσεις προς την αντιπολίτευσιν», αναφέρει ο Κ. Καραμανλής.

¹¹⁹Βλ. <https://www.liberal.gr/apopsi/11-iouniou-1963-paraiteitai-i-kubernisi-karamanli/56561>

¹²⁰Πρωθυπουργός διορίστηκε ο Παν. Πιπινέλης, μη βουλευτής και υπουργός εμπορίου στην κυβέρνηση Καραμανλή. Σχημάτισε εξωκοινοβουλευτική κυβέρνηση, παίρνοντας νήφο εμπιστοσύνης μόνο από την Ε.Ρ.Ε. και συνόδεψε το βασιλικό ζεύγος στο Λονδίνο. Το ταξίδι το κάλυπτε κοινοβουλευτικά μόνο το κόμμα του Καραμανλή. Ταυτόχρονα, η διοίκηση του κόμματος ανατέθηκε προσωρινά σε τριμελή επιτροπή από τους Π. Κανελλόπουλο - Κ. Ροδόπουλο και Π. Παπαληγούρα, ενώ ο Καραμανλής μετέβη στην Ζυρίχη. Βλ. Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.281. Οι εκλογές ορίζονται τελικά για τις 3 Νοεμβρίου 1963 με το σύστημα της

Ο λόγος για τον οποίο ο ανώτατος άρχοντας δεν έκανε δεκτή την πρόταση του πρωθυπουργού που διέθετε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, για διάλυση της βουλής και την διενέργεια εκλογών ήταν στην πραγματικότητα γιατί δεν επιθυμούσε την ανάδειξη αναθεωρητικής βουλής και όχι το βασιλικό ταξίδι στην Βρετανία, το οποίο μπορούσε να πραγματοποιηθεί ανεξαρτήτως της προκήρυξης εκλογών¹²¹. Μάλιστα, τόσο η αντιπολίτευση όσο και βασικά στελέχη της κυβέρνησης προσέφεραν στο Στέμμα την πολιτική κάλυψη ώστε να ανατρέψει τον Καραμανλή και να εμποδίσει έτσι τις συνταγματικές θεσμικές μεταβολές που συνεπαγόταν η αναθεώρηση, ενθαρρύνοντας παράλληλα την αύξηση της παρεμβατικότητας του στα πολιτικά πράγματα και αναβαθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον ρόλο του¹²².

Η πρόταση της συνταγματικής αναθεώρησης της «βαθείας τομής¹²³» κατατέθηκε στην βουλή από βουλευτές, υπουργούς στην κυβέρνηση Καραμανλή τον Φεβρουάριο του 1963 προς την κατεύθυνση ενός πιο δημοκρατικού Συντάγματος, που να μην είναι ασφυκτικό για την εκλεγμένη από τον λαό κυβέρνηση και ιδιαιτέρως γενναιόδωρο προς τον βασιλιά¹²⁴, όπως ήταν το Σύνταγμα του 1952, που είχε προωθηθεί μόνο από τις κυβερνήσεις του Κέντρου. Έτσι, ο εκσυγχρονισμός του Καταστατικού Χάρτη αποσκοπούσε στην ενίσχυση της θέσης της κυβέρνησης ως φορέα της εκτελεστικής εξουσίας και στην απλούστευση της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, ώστε να προωθείται χωρίς κωλυσιεργία το νομοθετικό έργο της κυβέρνησης, που ήταν κρίσιμο για την αναμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας¹²⁵. Η ενίσχυση του

«ενισχυμένης αναλογικής». Ο Βασιλιάς στις 27 Σεπτεμβρίου παύει την κυβέρνηση Πιπινέλη, και διορίζει την αμιγώς υπηρεσιακή κυβέρνηση του Στυλιανού Μαυρομιχάλη.

¹²¹Ο Καραμανλής σε μεταγενέστερο σημείωμα του αναφέρει : 'Εξέφρασα τήν λύπην μου διότι ο βασιλεύς κατέληξε εις μίαν άτυχή, κατά τήν γνώμην μου, απόφασιν καί τόν παρεκάλεσα νά δεχθή τήν παραίτησίν μου. 'Εν συνεχεία, τόσον ώς άρχηγός του πλειοψηφούντος κόμματος όσον καί ώς υπεύθυνος μέχρι τής στιγμής εκείνης σύμβουλος του Στέμματος, εισηγήθην τόν διορισμόν άυστηρώς ύπηρεσιακής Κυβερνήσεως ή όποία δέν θά ένεφανίζετο εις τήν Βουλήν, τήν διάλυσιν τής Βουλής καί τήν προκήρυξιν τών έκλογών έντός τών συνταγματικών προθεσμιών καί μέ τόν Ισχύοντα έκλογικόν νόμον. 'Η λύσις αύτή, προσέθεσα, όχι μόνον δέν έμποδίζει τήν πραγματοποίησιν τής επισκέψεως, αλλά σας δίδει καί τό πρόσχημα τής αναβολής, εάν κατά τάς προσεχείς ήμέρας μεταβάλετε γνώμην. Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα Τόμος 6^{ος}, ο.π., σελ.22.

¹²²Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ. 267-268.

¹²³Ονομάζεται «βαθεία τομή, διότι κατά τον πρωθυπουργό, μόνο μία βαθιά «αναμόρφωση βασικών πολιτειακών θεσμών και η προσαρμογή αυτών στις νέα πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες» θα επιφέρει την προσδοκώμενη αλλαγή, που έχει ανάγκη η χώρα.

¹²⁴ Βλ. Η.Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του Εμφυλίου πολέμου έως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΣΤ', εκδ. Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 179.

¹²⁵«Μεγάλοι Έλληνες'', τόμος 6ος, «Κωνσταντίνος Καραμανλής», Ριζάς Σωτήρης, Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ. (επιμ.), Εκδότης: Σκάι, Αθήνα 2009, σελ.60-61.

αιρετού έναντι του μη αιρετού σκέλους της εκτελεστικής εξουσίας (της κυβέρνησης έναντι του βασιλιά¹²⁶) θα περιόριζε τις προνομίες του Στέμματος και τον παρεμβατικό ρόλο του στην δημόσια ζωή. Για το λόγο αυτό θεσπιζόταν η δυνατότητα έκδοσης νομοθετικών διαταγμάτων κατ' εξουσιοδότηση, καθώς και πράξεων νομοθετικού περιεχομένου για την αντιμετώπιση επειγουσών αναγκών ώστε να σταματήσει η καθ' υπερβολήν χρήση της εξουσιοδότησης των νομοθετικών διαταγμάτων του άρθρου 35^{127 128}. Για την θέση του απέναντι στο Στέμμα αναφέρθηκε ο Καραμανλής σε προσωπικό μνημόνιο που υπαγόρευσε αργότερα κατά την διαμονή του στο Παρίσι. Ο ίδιος είχε την γνώμη ότι « Η βασιλεία για να επιζήσει έπρεπε να μην ενοχλεί με την παρουσία της, πολύ περισσότερο στην χώρα μας, όπου τα κόμματα αναζητούν αφορμή για να δημιουργούν ζητήματα με το Στέμμα ...Υπήρχε διαφορετική εκτίμηση όσον αφορά το ρόλο του Στέμματος. Σε αντίθεση προς εμένα, εκείνοι πίστευαν, και ιδίως η βασίλισσα, ότι η δραστηριότητα και η μεγαλοπρέπεια προσέθεταν στο κύρος του θεσμού και τον επέβαλλαν στην λαϊκή συνείδηση»¹²⁹.

Τα ανάκτορα ερμήνευαν την αναθεώρηση ως απόπειρα περιορισμού του ρόλου του Στέμματος ενώ η κεντρικά αντιπολίτευση, καθώς και η ΕΔΑ, ως προσπάθεια διαιώνισης ενός αυταρχικού τρόπου διακυβέρνησης ταυτισμένου με το μετεμφυλιακό κράτος¹³⁰. Η Ένωση Κέντρου χαρακτήρισε ως πολιτικό αντιπερισπασμό την κίνηση της Ε.Ρ.Ε., αμφισβήτησε το δικαίωμα της Βουλής, που προήλθε από τις εκλογές του 1961, να κινήσει την διαδικασία για αναθεώρηση του Συντάγματος και τόνισε ότι μοναδικός σκοπός της παραμένει η διενέργεια «τίμιων εκλογών, με τιμίες Κυβέρνησιν και τίμιον σύστημα¹³¹». Παρά την αρνητική τοποθέτηση της αντιπολίτευσης, η Ειδική Κοινοβουλευτική Επιτροπή αναθεώρησης του Συντάγματος συγκροτήθηκε, σύμφωνα με τον κανονισμό, μόνον από βουλευτές της ΕΡΕ και του κόμματος των Προοδευτικών και συνήλθε σε πρώτη συνεδρίαση στις 13 Μαρτίου, με αποχή των βουλευτών της Ε.Κ. και της Ε.Δ.Α. Η προσπάθεια, όμως, της αναθεωρητικής διαδικασίας ματαιώθηκε με την διάλυση της βουλής τον Οκτώβριο του 1963¹³², όπως προαναφέρθηκε.

¹²⁶ Βλ. <https://www.kathimerini.gr/society/850330/i-vatheia-tomi-toy-kon-karamanli/>

¹²⁷ Βλ. σχετικά Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.230-231.

¹²⁸ Για την υποβολή στην βουλή της πρότασης της Κυβέρνησης «περί αναθεώρησης μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος» βλ. αναλυτικά Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 5B, σελ.556-559.

¹²⁹ Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 5B, σελ.472.

¹³⁰ <https://www.kathimerini.gr/society/853741/i-paraitisi-toy-kon-karamanli/>

¹³¹ Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 5B, σελ 553.

¹³² Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 5B, σελ.562.

Είναι, λοιπόν, φανερό ότι ο βασιλιάς με την άρνηση της διάλυσης της βουλής και της διενέργειας εκλογών ώστε να αναδειχθεί αναθεωρητική βουλή ήθελε να σταματήσει την βαθιά τομή στο πολιτικό σύστημα με την δημιουργία ισχυρών κοινοβουλευτικών θεσμών που θα αποδυνάμωναν την επιρροή του Στέμματος. Η πρόταση προκάλεσε την εχθρότητα του Στέμματος και τελικά την ανατροπή του Καραμανλή από τον βασιλιά Παύλο, καθώς τα Ανάκτορα είχαν αποφασίσει να σταματήσουν την ριζική αυτή πολιτειακή μεταβολή¹³³. Έτσι η χώρα έμεινε εκτεθειμένη θεσμικά και δεν κατάφερε να προσαρμοστεί στα πρότυπα δυτικής διακυβέρνησης, στόχος που επετεύχθη μετά την απώλεια πολλών κρίσιμων ετών.

V. Οι συνεχείς θεσμικές παραβιάσεις του Στέμματος και η οριστική αποχώρηση του Καραμανλή από την Ελλάδα

Μετά την απόφαση του να φύγει από την πολιτική και την αναχώρηση του για την Ζυρίχη ο Καραμανλής επέστρεψε τον Σεπτέμβριο του 1963 και ανέλαβε εκ νέου την ηγεσία της Ε.Ρ.Ε. Στις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963 για πρώτη φορά οι κεντρώες δυνάμεις κατάφεραν να τις κερδίσουν μετά το 1952. Συγκέντρωσαν, όμως, σχετική πλειοψηφία (42,04 %) και απαίτησαν από το Στέμμα την ανάθεση της εντολής σχηματισμού κυβερνήσεως και ταυτόχρονα την εκχώρηση του δικαιώματος διαλύσεως της βουλής, σε περίπτωση καταψηφίσεως της. Παρά τις αντίθετες εισηγήσεις του Καραμανλή¹³⁴, ο βασιλιάς Παύλος ικανοποίησε το αίτημα του Παπανδρέου και, παρακάμπτοντας την αρχή της δεδηλωμένης, ανέθεσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του πρώτου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος, χωρίς όμως να διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών της βουλής¹³⁵. Για να αποφύγει το ενδεχόμενο δημιουργίας μιας «κεντροδεξιάς» κυβέρνησης¹³⁶, της οποίας θα ηγούντο ο Σ.Βενιζέλος, που

¹³³Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.235.

¹³⁴«Η ανάθεση της εντολής εις τον κ.Παπανδρέου, και μάλιστα μετά την δημοσία γενομένην δήλωσίν του ότι δεν προτίθεται να συνεργασθή ούτε με την Ε.Ρ.Ε. ούτε με την Ε.Δ.Α., είναι αντίθετος προς την κοινοβουλευτική τάξιν και παράδοσιν», σημείωσε σε μεταγενέστερο σημείωμα του ο Καραμανλής. Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 6, σελ.113.

¹³⁵ Βλ. και Αλκ.Ν.Δερβιτσιώτης, Η έννοια της Κυβέρνησης, Σάκκουλας,2019, σελ.240-241 όπου αναφέρεται ότι «...στην χώρα μας υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1952 ο βασιλεύς αξίωνε να είναι ο ισχυρότερος πόλος εξουσίας εντός της εκτελεστικής λειτουργίας σε σχέση προς την Κυβέρνηση. Η αξίωση αυτή στην πράξη οδήγησε σε θεσμικές παραμορφώσεις, με τρόπο ώστε δεν ήταν ο βασιλιάς που επικύρωνε την επιλογή της Βουλής κατά τον σχηματισμό της Κυβέρνησης αλλά το αντίστροφο. Ήταν η Βουλή που περιέβαλε με την υποστήριξη της πλειοψηφίας της την Κυβέρνηση που επέλεγε ο βασιλιάς. Με τη συνταγματική πράξη διαμορφωμένη με στρεβλό τρόπο, η εξέλιξη προς το πραξικόπημα ήταν περίπου προδιαγεγραμμένη».

¹³⁶Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.269.

διατηρούσε καλές σχέσεις με την Ε.Ρ.Ε., ο Παπανδρέου δέχθηκε να παραμείνουν στην κυβέρνηση οι υπηρεσιακοί υπουργοί εθνικής αμύνης και δημοσίας τάξεως, οι οποίοι ήταν της εμπιστοσύνης των Ανακτόρων¹³⁷. Ταυτόχρονα παραχώρησε τον στρατό στον έλεγχο του Στέμματος σε αντάλλαγμα την διάλυση της βουλής.

Σε αυτή την φάση, λοιπόν, ο βασιλιάς φάνηκε να προτιμά να δοθεί μια μεγαλύτερη ευχέρεια και στο Κέντρο για να καταφέρει να διεκδικήσει την εξουσία με όρους που να μπορεί να το επιτύχει: μία ευχέρεια που, όμως, έφτανε ως το σημείο της ανοχής της μη τήρησης καθιερωμένων διαδικασιών του πολιτεύματος. Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου όφειλε, βάσει συνταγματικού εθίμου, να εμφανιστεί στην Βουλή και να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης μέσα σε 15 ημέρες, ωστόσο εμφανίστηκε μετά από 45 ημέρες¹³⁸. Μέσα στο χρονικό αυτό διάστημα, κατά το οποίο η κυβέρνηση παρέμεινε αντισυνταγματικά στην εξουσία, δεν περιορίστηκε «στην διαχείριση τρεχουσών υποθέσεων» όπως όφειλε, αλλά προέβη σε εξαγγελίες παροχών που λειτούργησαν καταλυτικά για την νίκη της στις νέες εκλογές¹³⁹. Δίνοντας, δηλαδή, την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παπανδρέου και παραμονή επί 45 ημέρες στην εξουσία, του έδωσε την δυνατότητα με παροχές προς τους ψηφοφόρους να ανατρέψει την λαϊκή βούληση υπέρ αυτού. Όπως σημειώθηκε, ήταν ένα ακόμη «soft» πραξικόπημα, μία εύνοια του βασιλιά δια παραλείψεως και όχι δια πράξεως¹⁴⁰.

Στην συγκεκριμένη συγκυρία παρατηρούμε, λοιπόν, μια διάθεση θεσμικής εύνοιας από την πλευρά των Ανακτόρων όσον αφορά στην εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, στο πότε θα εμφανιστεί η κυβέρνηση στην βουλή αλλά και στο δικαίωμα διάλυσης της βουλής. Όλα αυτά τα

¹³⁷Βλ.σχετικά Α.Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, ο.π., σελ.281.

¹³⁸Ο Καραμανλής ανέφερε πως «Ο βασιλεύς... όχι μόνο δεν υπεχρέωσε την Κυβέρνηση, ως εδικαιούτο, να εμφανισθή αμέσως ενώπιον της Βουλής, αλλά προκειμένου να ταξιδεύση εις Ισπανία, παρέτεινε και πέραν του κανονικού την μεταβατική αυτήν κατάσταση, κατά την διάρκεια της οποίας η Κυβέρνηση εξεβίαζε τους βουλευτάς της Ε.Ρ.Ε., κατήγγελλεν θορυβωδώς ανύπαρκτα σκάνδαλα και ολοκλήρωνε το προεκλογικόν όργιον, χωρίς καν να έχη νομιμοποιηθή από την εθνικήν αντιπροσωπείαν». Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 6, σελ.113.

¹³⁹Η «Κυβέρνηση των 50 ημερών» πήρε τελικά ψήφο εμπιστοσύνης συγκεντρώνοντας 167 ψήφους σε σύνολο 297 παρόντων βουλευτών. Στο σημείο αυτό έχουμε μία ιδιαίτερη και ενδιαφέρουσα στιγμή για τον σύγχρονο ελληνικό κοινοβουλευτισμό. Οι έδρες της Ε.Δ.Α. και του Κέντρου αρκούσαν για την διαμόρφωση της απαραίτητης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Παρά ταύτα είναι γνωστό ότι στο μεταπολεμικό μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος κάτι τέτοιο θα ήταν σχεδόν αδιανόητο. Ο Γ.Παπανδρέου αρνήθηκε να δεχθεί την υποστήριξη της Ε.Δ.Α., υπέβαλε στον βασιλιά την παραίτηση της κυβερνήσεως και πρότεινε την διάλυση της βουλής και την προκήρυξη νέων εκλογών. Στις τελευταίες η Ε.Κ. νίκησε με 52,72% και ο Παπανδρέου σχημάτισε πάλι κυβέρνηση.

¹⁴⁰Ε.Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, ο.π., σελ.270-274.

θεσμικά ατοπήματα αλλά και το γεγονός ότι ο βασιλιάς δεν λάμβανε υπόψη πλέον τις υποδείξεις του Καραμανλή, ενώ σημαίνοντα στελέχη του κόμματός του μάλλον έδειχναν κατανόηση για τις κινήσεις του στέμματος, οδήγησαν τον Καραμανλή στην απόφαση να εγκαταλείψει την πολιτική και να εγκατασταθεί στο Παρίσι. Ως πολιτικός που αποδοκίμαζε τις τακτικές του Εθνικού Διχασμού και δεν επιθυμούσε να οδηγηθεί σε ανοιχτή σύγκρουση με το Στέμμα, το οποίο παρακάμπτοντας τους θεσμούς ευνοούσε τους αντιπάλους του, αποφάσισε να αποσυρθεί από την πολιτική ζωή της χώρας για να αποτρέψει τον κίνδυνο αυτό^{141 142}.

¹⁴¹Ο ίδιος σε μεταγενέστερο σημείωμα του αναφέρθηκε στις αιτίες της αποχώρησης του επισημαίνοντας τα εξής : «Οι πραγματικοί λόγοι της αποχώρησης μου υπήρξαν οι εξής ... Αι αλληπάλληλαι διαφωνίαι μου με τον βασιλέα και η επιθυμία μου όπως αποφύγω, χάριν του τόπου, ανοικτήν ρήξιν με το Στέμμα, το οποίον είχεν ευθυγραμμισθή πλέον με τους αντιπάλους μου... Η παρουσία μου εις την πολιτικήν ζωήν της χώρας προεκάλει οξύτητα, η οποία από ημέρας εις ημέραν ελάμβανε την μορφή ενός νέου εθνικού διχασμού. Οξύτητα η οποία είτε θα με ωδηγούσε εις συνθηκολόγησιν με μίαν πραγματικότητα που μου επροξενούσε πλέον απέχθειαν είτε θα με ωδηγούσε εις πολιτικήν ανωμαλίαν. Αλλ' εγώ επιθυμούσα να αποφύγω και το ένα και το άλλο». Βλ. Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 6, ο.π., σελ.114.

¹⁴²Για τους λόγους αποχώρησης του Μακεδόνα πολιτικού στο εξωτερικό βλ.<https://www.kathimerini.gr/society/857781/i-anachorisi-karamanli-sto-parisi/>

Συμπεράσματα

Από την μελέτη που προηγήθηκε συνάγονται τα εξής συμπεράσματα : Πρώτα πρώτα, η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία αποτέλεσε την επίλυση μιας ευρύτερης πολιτικής κρίσης και σηματοδότησε την μετάβαση σε μία νέα εποχή με άλλα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα. Στην οκταετία που ακολούθησε και ταυτίστηκε με την διακυβέρνηση του Καραμανλή, πραγματοποιήθηκε συστηματική προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, ενώ συγχρόνως η συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ αποτέλεσε το πρώτο αλλά αποφασιστικό βήμα για την επίτευξη του στόχου της σύγκλισης με την Δυτική Ευρώπη. Παράλληλα στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό, έλαβαν χώρα τέσσερις εκλογικές αναμετρήσεις, καθεμία με ειδικό βάρος στην πολιτική ιστορία της χώρας. Τόσο η προετοιμασία των εκλογικών νόμων όσο και τα χαρακτηριστικά και οι συσχετισμοί των πολιτικών δυνάμεων κατά την διάρκεια αυτών εκλογικών αναμετρήσεων «χρωματίστηκαν» από το φαινόμενο του αντικομμουνισμού και την συνακόλουθη διάκριση των πολιτών σε «εθνικόφρονες» και μη. Στόχος ήταν η μη επικράτηση της Αριστεράς στην εξουσία. Όμως, η αντικομμουνιστική αυτή «ψύχωση», κυρίως μετά το 1958, οδήγησε στην αυτονόμηση παρακρατικών στοιχείων και τελικά συντέλεσε θλιβερών γεγονότων που επισκίασαν την όλη εποχή. Από την άλλη πλευρά είναι ωστόσο σαφές ότι, με εξαίρεση την περίοδο 1958-1961, στο υπόλοιπο χρονικό διάστημα της οκταετίας, στρατηγικός στόχος της Ε.Ρ.Ε., υπήρξε η σημαντική χαλάρωση των εκτάκτων μέτρων, αν και δεν καταργήθηκαν. Η ανάγκη υπέρβασης του ξεπερασμένου πια μετεμφυλιακού θεσμικού πλαισίου όπως αυτό οριζόταν από τον συνδυασμό του Συντάγματος του 1952 με το «παρασύνταγμα» και αποτελούσε τροχοπέδη για την ανάπτυξη της χώρας, στοχεύθηκε ιδιαίτερα με την πρόταση αναθεώρησης το 1963, το εγχείρημα της οποίας, όμως, δεν ευοδώθηκε χάρη στην στήριξη του Στέμματος από το Κέντρο και την Αριστερά, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε την αρχή της δυσπιστίας των Ανακτόρων προς τον Καραμανλή και προκάλεσε τελικά στην πτώση του.

Περαιτέρω, από τα δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα του διορισμού το 1955 και του εξαναγκασμού σε παραίτηση του Κ.Καραμανλή το 1963 συνάγεται το εξής συμπέρασμα : Όσον αφορά το σύστημα διακυβέρνησης στην χώρα μας γίνεται αντιληπτό ότι την εποχή εκείνη ακόμη δεν υπήρχε ένα ολοκληρωμένο και καθαρό κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης. Μπορεί το Σύνταγμα του 1952 να καθιέρωνε ρητά το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης, ωστόσο δεν αποτυπωνόταν ρητά και κατά τρόπο απόλυτο η αρχή της δεδηλωμένης. Η τελευταία διακηρύχθηκε το 1875 και έκτοτε ίσχυσε στην χώρα μας ως συνθήκη του πολιτεύματος μέχρι την πλήρη τυποποίηση της στο Σύνταγμα του 1975. Η διάταξη του άρθρου 31 του Συντάγματος

του 1952, η οποία ρύθμιζε τον κρίσιμο θεσμό του διορισμού και της παύσης της κυβέρνησης από τον ανώτατο άρχοντα, περιείχε γραμματικό κενό, αφού δεν αποτύπωνε ρητά τον κανόνα «πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος που διαθέτει στην Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία». Η συμπλήρωση του κενού αυτού επαφίονταν στην ερμηνεία και στην συνταγματική πρακτική και αυτό γινόταν η αιτία πολιτικών εντάσεων. Ως προς τον ακριβή ρόλο του Στέμματος ως πολιτειακού οργάνου στο κοινοβουλευτικό σύστημα, διαπιστώνεται το εξής : Στην μετεμφυλιακή Ελλάδα και ειδικότερα στην εξεταζόμενη περίοδο(1955-1963), υπό την ισχύ του τότε θεσμικού πλαισίου, όπως αυτό οριζόταν από το πλέγμα διατάξεων του Συντάγματος του 1952 και του «παρασυντάγματος», τα Ανάκτορα διέθεταν ευρεία εξουσία και ενεργό ρόλο στο πολιτικό σκηνικό, ρόλος ο οποίος, ωστόσο, δεν είχε την ίδια ένταση καθ' όλη την διάρκεια αυτής της περιόδου. Ο λόγος για τον οποίο ο ρόλος του Στέμματος στο μετεμφυλιακό πολιτικό σκηνικό ήταν αναβαθμισμένος ήταν γιατί το ίδιο το σύστημα εξουσίας στο οποίο ζούσε τότε η χώρα τον ενίσχυε. Ο φόβος της μη επικράτησης μίας μη «εθνικόφρονος» πλειοψηφίας που δεν θα μπορούσε να ελεγχθεί, ήταν αυτός που καθιστούσε το Στέμμα μια ρυθμιστική δύναμη που παρενέβαινε σε κρίσιμες συγκυρίες για να αποτρέψει πραξικοπηματικές λύσεις. Μόνο που τελικά το Στέμμα δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί σε αυτόν τον ρόλο, όπως αποδεικνύουν και τα γεγονότα που ακολούθησαν και οδήγησαν διαδοχικά στην κατάλυση της δημοκρατίας και στην κατάργηση μετέπειτα του θεσμού της βασιλείας.

Εν κατακλείδι σημειώνεται ότι τόσο ο διορισμός του Καραμανλή ως πρωθυπουργού το 1955 όσο και ο εξαναγκασμός του σε παραίτηση το 1963 πραγματοποιήθηκαν κατά παράκαμψη της αρχής της δεδηλωμένης. Στην πρώτη περίπτωση, ο βασιλιάς έδρασε εντός των αρμοδιοτήτων του όπως αυτές προσδιορίζονταν από το γράμμα του Συντάγματος, αν και θα ήταν σύμφωνο με την αρχή της δεδηλωμένης να αναμένει την εκλογή νέου αρχηγού του Συναγερμού. Στην δεύτερη περίπτωση, κατά παράκαμψη της αρχής της δεδηλωμένης, ο βασιλιάς δεν αποδέχθηκε τις δεσμευτικές για τον ίδιο εισηγήσεις του πρωθυπουργού που διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία στην Βουλή, τόσο για το ζήτημα εξωτερικής πολιτικής που ήταν αποκλειστικής αρμοδιότητας της κυβέρνησης όσο και για διάλυση της Βουλής και προκήρυξης εκλογών. Πράγματι, το άρθρο 31 του Συντάγματος του 1952 θα ήταν ορθότερο να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της αρχής της δεδηλωμένης, η οποία παρότι δεν κατοχυρωνόταν ρητά στο τότε Σύνταγμα συναγόταν ως κανόνας από την κοινοβουλευτική αρχή καθώς αποτελούσε μερική διάσταση της τελευταίας. Η συνταγματική πρακτική ή αλλιώς ο τρόπος με τον οποίο τα όργανα του κράτους εφάρμοζαν στην πράξη το τότε Σύνταγμα ήταν αυτή που κάλυψε το γραμματικό κενό της μη ρητής κατοχύρωσης της αρχής της δεδηλωμένης. Και η συνταγματική αυτή πρακτική δεν ερμήνευε το

άρθρο 31 υπό το πρίσμα της αρχής της δεδηλωμένης αλλά παρείχε στον ανώτατο άρχοντα μία ευχέρεια ως προς τις εξουσίες αυτές.

Βιβλιογραφία

- Νίκος Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί Σε Κρίση 1922-1974 - Όψεις Της Ελληνικής Εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1983
- Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Ο Κ. Γ. Καραμανλής και η Αριστερά την κρίσιμη οκταετία 1955-63, στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα» , Σβολόπουλος, Μπότσιου, Χατζηβασιλείου (επιμ.), Τεύχος Α΄
- Γιώργος. Αναστασιάδης, Ο διορισμός και η παύση των κυβερνήσεων στην Ελλάδα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1991
- Σπύρος Βλαχόπουλος, Το δίκαιο της ανάγκης τότε και σήμερα. Η έννομη τάξη απέναντι στις πολιτειακές και οικονομικές κρίσεις, σε: Το Δίκαιο της ανάγκης και η διάσταση της νομολογίας Συμβουλίου της Επικρατείας και Αρείου Πάγου, (επιμ. Α. Ι. Μεταξά), Εκδ. Ευρασία, 2017
- Σπύρος Βλαχόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Διλήμματα της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας: 20ός αιώνας, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2018
- Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2011
- Γιάννης Ζ. Δρόσος, Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Εκδότης: Σάκκουλας, 1996
- Αντώνης Κλάψης, «Φιλελευθερισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση: ένας διαχρονικός στρατηγικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1930-1979», Περιοδικό Φιλελεύθερη Έμφαση, Τριμηνιαία επιθεώρηση του Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, Τεύχος 53 (2014)
- Νέστωρ Κουράκης, Κωνστ. Καραμανλής: Τα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού ηγέτη, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτέμβριος 2013
- Χαράλαμπος Κουρουνδής, Συνταγματικός εκσυγχρονισμός και Αριστερά. Η «βαθεία» τομή του 1963 και η επίδρασή της στο Σύνταγμα του 1975, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2015

- Στέφανος Ι. Κουτσομπίνας, Μεταπολεμική Βασιλευόμενη Δημοκρατία (1944–1967), Έκθεση Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2004
- Αριστόβουλος Μάνεσης, Αι εγγυήσεις τηρήσεως του Συντάγματος ΙΙ, κεφ. Β΄, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1961
- Σπύρος Μαρκεζίνης , Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδος 1952-1975, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Πάπυρος, 1994
- Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον «ανένδοτο αγώνα», στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα» στο «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα» , Σβολόπουλος, Μπότσιου, Χατζηβασιλείου (επιμ.), Τεύχος Α΄
- Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60», στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι.Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.), Η «σύντομη» δεκαετία του '60: Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008
- Κωνσταντίνα Ε.Μπότσιου, Οι ΗΠΑ και η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, 1958-1961, “Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62” – Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις, (επιμ. Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Γιάννης Σακκάς), Έκδοση: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015
- Ηλίας Νικολακόπουλος, «Από το τέλος του Εμφυλίου πολέμου έως την άνοδο της Ένωσης Κέντρου», στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΣΤ΄, εκδ. Αθηνών, Αθήνα 2000
- Αντώνης Μ. Παντελής, Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, 3η Έκδοση. Εκδόσεις Λιβάνη, 2016
- Ανδρέας Παπανδρέου, Η Δημοκρατία στο απόσπασμα, Τόμος Α, Εκδόσεις: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2006
- Σωτήρης Ριζάς, Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ. (επιμ.), Μεγάλοι Έλληνες, τόμος 6ος, «Κωνσταντίνος Καραμανλής», Εκδότης: Σκάι, Αθήνα 2009

- Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 1, Η γένεση ενός ηγέτη-Η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, Εκδότες : “ Η Καθημερινή”, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2005
 - Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής : Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 3, Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης – Η Κύπρος ανεξάρτητη, Εκδότες : “ Η Καθημερινή”, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2005
 - Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.)Κ.Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος 4 , Η Γέννηση της Ευρωπαϊκής Επιλογής, Εκδότες : “ Η Καθημερινή”, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2005
 - Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 5 , Η μοιραία αναθεώρηση, Εκδότες : “ Η Καθημερινή”, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2005
 - Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν.επιμ.), Κ.Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα, Τόμος 6 , Στέμμα εναντίον κυβέρνησης, Εκδότες : “ Η Καθημερινή”, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 2005
 - Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Η οκταετία 1955-1963, Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ 1960-1965, 7 ΗΜΕΡΕΣ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ΑΘΗΝΑ 1999
 - Φίλιππος Κ. Σπυρόπουλος, Συνταγματικό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, 2018
 - Ιωάννης Δ. Στεφανίδης - «Η Δημοκρατία δυσχερής;» Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «αντικομμουνιστικού αγώνος» 1958-1961, Περιοδικό ΜΝΗΜΩΝ, ΤΕΥΧΟΣ 29 (2008)
- Κωνσταντίνος Τσάτσος, Ο άγνωστος Καραμανλής: Μία προσωπογραφία, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι 1984

- Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Η πρόσληψη της Αριστεράς από τους αντιπάλους της, 1949-1967 : Παρατηρήσεις για την λειτουργία του ελληνικού αντικομμουνισμού, Γρηγόρης Φαράκος:, Διαδρομές στην ιστορία, Εκδόσεις Ιονίου Πανεπιστημίου, 2011
- Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 – 1956,. Εκδόσεις Πατάκη, 2001
- Χρήστος Χρηστίδης, 1958: Από την πολιτική κρίση στην αναδιάταξη του πολιτικού σκηνικού: Μία αποτίμηση, “Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-62” – Νέες ερευνητικές προσεγγίσεις, (επιμ. Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Γιάννης Σακκάς), Έκδοση: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2015

Διαδικτυακές Πηγές

- <https://www.kathimerini.gr/society/766579/oi-ekloges-toy-1956/>
- <https://www.sansimera.gr/articles/353>
- <https://www.kathimerini.gr/society/794942/oi-ekloges-toy-1958/>
- <https://www.kathimerini.gr/society/846073/o-anendotos-agonas/>
- <https://www.kathimerini.gr/society/843697/oi-ekloges-tis-29is-oktovrioy-1961/>
- <https://www.sansimera.gr/biographies/164>
- <https://www.mixanitouxronou.gr/i-dolofonia-tou-grigori-lampraki-apo-to-parakratos-i-enorki-ekrinan-oti-i-dolofoni-me-to-trikiklo-den-enirgisan-apo-tapina-etia-sto-telos-diochthikan-akomi-ke-i-sinigori-poli/>

- <https://www.kathimerini.gr/society/852935/i-dolofonia-toy-grigori-lampraki/>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/856203/oi-ekloges-tis-3is-noemvrioy-1963/>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/807463/oi-symfonies-zyrichis-kai-londinoy/>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/493855/i-symfonia-gia-tis-vaseis-stin-ellada/>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/840425/i-syndesi-tis-elladas-me-tin-eok/>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/820322/i-apofasi-gia-syndesi-me-tin-eok/>
 - <https://www.kathimerini.gr/1063689/gallery/periodiko-k/reportaz/h-dynamikh-vasilissa>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/482911/to-syntagma-toy-1952/>
 - <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>
 - <https://www.evenizelos.gr/speeches/conferences-events/77-conferencespeech2008/318-2009-04-01-10-51-16.html>
 - <https://ikee.lib.auth.gr/record/280250/files/GRI-2015-15561.pdf>
 - <https://www.news247.gr/konstantinos-karamanlis/to-aoysainter-apo-tis-serres-poy-telika-sygkroystike-me-ti-freideriki.6603794.html>
 - <https://www.kathimerini.gr/society/758369/i-anodos-toy-k-karamanli-stin-exoysia/>
 - <https://www.kathimerini.gr/politics/318415/i-aristeri-eklogiki-ekplexi-toy-1958/>
- <https://www.liberal.gr/apopsi/11-iouniou-1963-paraiteitai-i-kubernisi-karamanli/56561>
- <https://www.kathimerini.gr/society/850330/i-vatheia-tomi-toy-kon-karamanli/>

- <https://www.kathimerini.gr/society/853741/i-paraitisi-toy-kon-kamanli/>
- <https://www.kathimerini.gr/society/857781/i-anachorisi-kamanli-sto-parisi/>